

Ευαγγελία Παπαδάκη, δρ φ.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ,

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

Ρέθυμνο 2025

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ευαγγελία Παπαδάκη

Τδρυμα: Πανεπιστήμιο Κρήτης

Τηλέφωνα: +30 28210 54583

Σχολή: Φιλοσοφική

+ 30 6973069680

Τμήμα: Φιλοσοφίας

Βαθμίδα: Επίκουρη Καθηγήτρια (μόνιμη)

E-mail: lina_papadaki@yahoo.com

epapad@uoc.gr

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ

Ηθική φιλοσοφία (με έμφαση στη φιλοσοφία του Immanuel Kant), βιοηθική, φιλοσοφία του Arthur Schopenhauer, φιλοσοφία του φεμινισμού.

ΣΠΟΥΔΕΣ

▪ 2002 - 2006 University of Sheffield Sheffield, UK

Ph.D. in Philosophy

Τίτλος διδακτορικής διατριβής: 'Sexual Objectification: From Kant to Contemporary Feminism'

Ημερομηνία υποστήριξης: 26 Ιανουαρίου 2007 (Ο διδακτορικός τίτλος απονεμήθηκε χωρίς διορθώσεις.)

Επιβλέπουσα: Professor Jennifer Saul

Μέλη συμβουλευτικής επιτροπής: Professor Jennifer Saul, Professor Leif Wenar

Μέλη εξεταστικής επιτροπής: Professor Christopher Hookway, Professor Susan Mendus.

* Περισσότερες πληροφορίες για τη διδακτορική μου διατριβή αναφέρονται στο υπόμνημα επιστημονικής δραστηριότητας.

▪ 2000 - 2002 University of Sheffield Sheffield, UK

M.A. in Philosophy

Τίτλος μεταπτυχιακής εργασίας: 'Positive and Negative Aspects of Treating People as Things' (Ο μεταπτυχιακός τίτλος απονεμήθηκε με διάκριση (distinction).)

Επιβλέπων: Professor Jennifer Saul.

▪ 1996 – 2000 Πανεπιστήμιο Κρήτης, Φιλοσοφική Σχολή Ρέθυμνο Κρήτης

Πτυχίο τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών

Βαθμός «Άριστα»

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ

- 2025- σήμερα..... Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Φιλοσοφίας
Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης
- 2014 – 2025 Επίκουρη Καθηγήτρια Φιλοσοφίας
Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης
- 2010- 2014 Λέκτορας Φιλοσοφίας
Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης
- 2009 – 2010 Ειδική Επιστήμονας Φιλοσοφίας (Π.Δ. 407/80)
Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης
- 2007 – 2009 Λέκτορας Φιλοσοφίας (Lecturer)
School of Philosophy, Birkbeck College, University of London
- 2006 – 2007 Λέκτορας Φιλοσοφίας (Lecturer)
Department of Philosophy, University of Sheffield
- 2004 – 2005 Διδασκαλία με ανάθεση (Teaching Fellow)
Department of Philosophy, University of Sheffield
- 2003 – 2004 Ακαδημαϊκός συνεργάτης (Teaching Assistant)
PHI 128: Philosophy of Art and Literature (Aesthetics)
PHI 111: Human Rights (Political Philosophy)
- 2002 – 2003 Ακαδημαϊκός συνεργάτης (Teaching Assistant)

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

▪ Μονογραφίες:

- (1) *Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής: Καντιανές Προσεγγίσεις*, εκδόσεις Νήσος, 2017.
- (2) *Kantian Perspectives on Issues in Ethics and Bioethics*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2019.
- (3) *Αυτοκτονία: Μια φιλοσοφική ανάλυση εμπνευσμένη από τον Ι. Kant και τον Α. Schopenhauer*, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Καρδαμίτσα, 2024.

▪ Κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους, λήμματα σε φιλοσοφικές εγκυκλοπαίδειες, άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά με κριτές και βιβλιοκριτικές:

- (1) 'Sexual Objectification: From Kant to Contemporary Feminism'
Contemporary Political Theory, Vol. 6, Issue 3, August 2007.
- (2) 'Women's Objectification and the Norm of Assumed Objectivity'
Episteme, Volume 5, Issue 2, 2008.
- (3) 'What is Objectification?'
Journal of Moral Philosophy, Volume 7, Number 1, 2010.
- (4) 'Feminist Perspectives on Objectification'
Stanford Encyclopaedia of Philosophy, Edward N. Zalta (ed.), Stanford University, March 2010 (Η τελευταία ουσιαστική ανανέωση του λήμματος πραγματοποιήθηκε τον Ιανουάριο του 2024. Το λήμμα αυτό μεταφράστηκε στην κορεάτικη γλώσσα το 2016 από το Philo- electro- ray [www.philo-electro-ray.org].)

- (5) 'Kantian Marriage and Beyond: Why it Is Worth Thinking About Kant on Marriage'
Hypatia, Volume 25, Issue 2, 2010.
- (6) 'Pornography: Is There a Connection between Treating Things as People and Treating People as Things?'
Sex, Drugs and Rock and Roll: Psychological, Legal and Cultural Examinations of Sex and Sexuality, eds. Helen Gavin and Jacquelyn Bent, Interdisciplinary Press, Oxford: United Kingdom, 2010.
- (7) 'Understanding Objectification: Is There a Special Wrongness Involved in Treating Human Beings Instrumentally?'
Prolegomena: Journal of Philosophy, Vol. 11, no. 1, May 2012.
- (8) 'Abortion and Kant's Formula of Humanity'
Humana Mente: Journal of Philosophical Studies, issue 22, September 2012.
- (9) «Φεμινισμός και Αντικειμενοποίηση»
Θέματα Βιοηθικής, Σταυρούλα Τσινόρεμα και Κίτσος Λούης (επιστημ. Επιμέλεια), Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο/Αθήνα, 2012.
- (10) 'Bodies, Persons, and Respect for Humanity: A Kantian Look at the Permissibility of Organ Commerce and Donation'
Philosophy Study, Vol. 3, No. 6, April 2013.
- (11) 'What is Wrong About Objectification?'
Current Controversies in Political Philosophy, ed. Thom Brooks, London: Routledge, 2015.
- (12) 'Treating Others Merely as Means: A Reply to Kerstein'
Utilitas, Cambridge University Press, Vol. 28, Issue 1, March 2016.
- (13) 'Treating Pornography as a Woman and Women's Objectification'
Beyond Speech: Pornography and Analytic Feminist Philosophy, ed. Mari Mikkola, Oxford University Press, 2017.
- (14) 'Sexual Objectification'

- The Philosophy of Sex: Contemporary Readings* (7th edition), eds. Alan Soble, Raja Halwani and Sarah Hoffman, Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2017.
- (15) Βιβλιοκριτική, Andrew Atman and Lori Watson, *Debating Pornography*, Oxford University Press, 2019, *Notre Dame Philosophical Reviews*, 2019.
- (16) ‘Σοπενχάουερ περί θανάτου και αυτοκτονίας’
Βιοηθικά 6(2), 2020.
- (17) ‘Schopenhauer on Death, Salvation, and Consolation’
Philosophical Investigations, Vol. 44 No. 4, 2021.
- (18) ‘Treating Humanity Merely as a Means: From Suicide to Prostitution’
Philosophica: International Journal for the History of Philosophy 29 (57), 2021.
- (19) ‘Φιλοσοφώντας για τον θάνατο με τους Επικούρειους και τον Σοπενχάουερ’
Δια-λόγος, Αφιέρωμα για τη Βιοηθική: Βιοηθική και Πανδημία, τεύχος 11, 2021.
- (20) Βιβλιοκριτική, Helga Varden, *Sex, Love, and Gender: A Kantian Theory*, Oxford University Press, 2020
Con-Textos Kantianos: International Journal of Philosophy 14, 2021.
- (21) ‘Kant on Sexuality and Marriage’
Handbook on German Idealism and Feminist Philosophy, Palgrave Macmillan, eds. Susanne Lettow and Tuija Pulkkinen, in the series: *The Palgrave Handbooks in German Idealism*, ed. Matthew C. Altman, Palgrave Macmillan, 2022.
- (22) ‘Debunking the Kantian View of Sex Workers as Things’
Filozofuj! Magazyn Popularyzacy Filozofie, Issue on Sexual Ethics, 2022.
- (23) ‘The Role of Pornography in Women’s Objectification and Subordination’
Routledge Handbook on Media Ethics, eds. Carl Fox and Joe Saunders, Routledge, London and New York, 2024.
- (24) ‘Kantian Approaches to Suicide’
The Oxford Handbook of the Philosophy of Suicide eds. Michael Cholbi and Paolo Stellino

(υπό δημοσίευση, 2025).

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΕΣ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΟΜΙΛΙΕΣ

- ‘Was Kant a misogynist?’

Finnland Institute. Friedrichstrasse 153a, Berlin, Ιούνιος 2024.

- ‘Sex Workers as Things: A Puzzling Kantian Claim.’

Finnland Institute. Friedrichstrasse 153a, Berlin, Νοέμβριος 2023.

- ‘Kantian Perspectives on Euthanasia’

University of Barcelona, Faculty of Philosophy, Οκτώβριος 2019.

- ‘Kant and Applied Philosophy’

University of Barcelona, Faculty of Philosophy, Σεπτέμβριος 2016.

▪ ‘Pornography and Objectification’

Feminist Philosophy and Pornography, Berlin, Σεπτέμβριος 2013.

▪ ‘Abortion and Kant’s Formula of Humanity’

2^ο Θερινό Σχολείο Βιοηθικής, «Αυτονομία, Αξιοπρέπεια και Ζωή ως θεμελιώδεις έννοιες στην Ιατρική Επιστήμη και τη Βιοηθική», Ρέθυμνο 30 Αυγούστου – 13 Σεπτεμβρίου 2013.

▪ ‘Is minimal marriage minimal enough?’, Elizabeth Brake - discussant

- VII Nomos Meeting – Workshop on Marriage and Family, Barcelona, Ιούνιος 2012.

▪ ‘Η μεταχείριση του Ανθρώπου ως Απλού Μέσου’

- 7^ο Επιστημονικό Συνέδριο - Retreat, Τσούτσουρος Αρχαλοχωρίου, Οκτώβριος 2011.

▪ ‘Bodies, Persons and Respect for Humanity: A Kantian look at the permissibility of organ commerce and donation’

- Applied Ethics Conference, Society for the Advancement of Philosophy and Center for Croatian Studies of the University of Zagreb, June 2011.

- 6^ο Επιστημονικό Συνέδριο - Retreat, Πλακιάς Ρέθυμνο, Σεπτέμβριος 2010.

▪ ‘Οι Απόψεις του Kant για τη Σεξουαλική Αντικειμενοποίηση και τον Γάμο’

5^ο Επιστημονικό Συνέδριο - Retreat, Πλακιάς Ρέθυμνο, Σεπτέμβριος 2009.

▪ ‘Pornography: Is There a Connection between Treating Things as People and Treating People as Things?’

- Good Sex Bad Sex: Law, Crime, Ethics, Πράγα, Μάιος 2010.

- School of Philosophy, Birkbeck College, University of London, Μάρτιος 2008.

▪ ‘Kantian Marriage and Beyond: Why It Is Worth Thinking About Kant on Marriage’

Pacific Society for Women in Philosophy (P-SWIP), Sacramento State University, USA, Οκτώβριος 2006.

▪ ‘Kant on Sexuality and Marriage’

Department of Philosophy, University of Sheffield, Φεβρουάριος 2006.

▪ ‘Kant on Sexual Objectification’

Workshop on Gender and Philosophy (WOGAP), M.I.T., USA, Οκτώβριος 2005.

▪ ‘Women’s Objectification and the Norm of Assumed Objectivity’

- Canadian Society for Women in Philosophy (C-SWIP), University of London, Ontario, Canada, Οκτώβριος 2003.

- Eastern Society for Women in Philosophy (E-SWIP), University of Tampa, USA, Απρίλιος 2003.
- Graduate women's studies conference, Southern Connecticut State University, USA, Μάρτιος 2003.

- 'Haslanger on Objectivity and Objectification'

Department of Philosophy, University of Sheffield, Μάιος 2002.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

I. ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ

Διδασκαλία προπτυχιακών μαθημάτων (παραδόσεων, σεμιναρίων και ασκήσεων) στην ηθική φιλοσοφία, τη βιοηθική, τη φιλοσοφία του φεμινισμού, την πολιτική φιλοσοφία, τη μεταφυσική, τη φιλοσοφία των Schopenhauer και Nietzsche (στα University of Sheffield, Birkbeck College – University of London, Πανεπιστήμιο Κρήτης).

Ενδεικτικά: 'Ethics: Theoretical and Practical', 'Feminism: Rationality and Politics', 'Kant's Metaphysics', 'Kant's Ethics', '19th century German Philosophy', «Ηθική Φιλοσοφία και Φεμινισμός», «Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής», «Ζητήματα Καντιανής Ηθικής», «Θάνατος και Αυτοκτονία», «Ζητήματα Σεξουαλικότητας στην Ηθική Φιλοσοφία», «Φεμινισμός», «Φυλετική Ανισότητα», «Φύλο και Κοινωνική Δικαιοσύνη».

II. ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ

- Διδασκαλία μεταπτυχιακών σεμιναρίων στην ηθική φιλοσοφία, τη βιοηθική, τη φιλοσοφία του φεμινισμού, τη φιλοσοφία του Schopenhauer (στα Birkbeck College – University of London, Πανεπιστήμιο Κρήτης).

Ενδεικτικά: 'Gender and Philosophy', «Φεμινισμός», «Τα εννοιολογικά θεμέλια της Βιοηθικής», «Βιοηθική: Μέθοδοι, Αρχές, Προβλήματα», «Εφαρμοσμένη Ηθική». Επιβλεψη και συνεπίβλεψη διπλωματικών εργασιών για το Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης στο ΠΜΣ «Βιοηθική» και του ΠΜΣ «Φιλοσοφία: Γνώση, Αξίες, Κοινωνία». Επιβλεψη και συνεπίβλεψη διδακτορικών διατριβών.

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ – ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΩΝ

- Συν-διοργανώτρια του Επιστημονικού Συνεδρίου «Ο Kant για τη φυλή και το φύλο», Αθήνα, Φθινόπωρο 2024.
- Συν-διοργανώτρια του 9^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου –Retreat, Ρέθυμνο, Οκτώβριος 2016.

- Συν-διοργανώτρια του 8^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου –Retreat, Πέθυμνο, Οκτώβριος 2014.
- Συν-διοργανώτρια του 2^{ου} θερινού σχολείου Βιοηθικής, 30 Αυγούστου – 13 Σεπτεμβρίου 2013.
- Συν-διοργανώτρια του 7^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου –Retreat, Τσούτσουρος Αρκαλοχωρίου, Οκτώβριος 2011.
- Συν-διοργανώτρια του 6^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου –Retreat, Πλακιάς Πέθυμνο, Σεπτέμβριος 2010.
- Διοργανώτρια του Cumberland Lodge Retreat, Windsor (Retreat του School of Philosophy, Birkbeck College, University of London και του School of Philosophy, University College London), Εαρινό Εξάμηνο 2008.
- Διοργανώτρια του Cumberland Lodge Retreat, Windsor (Retreat του School of Philosophy, Birkbeck College, University of London και του School of Philosophy, University College London), Χειμερινό εξάμηνο 2008.
- Συν-διοργανώτρια του συνεδρίου ‘Gender, the Body, and Objectification’, Μάιος 2005, Department of Philosophy, University of Sheffield [Διακεκριμένοι εισηγητές: Sally Haslanger (M.I.T.), Rae Langton (M.I.T.)]

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ

- *Επιθεώρηση Βιοηθικής (Review of Bioethics)*

Επιμελήτρια έκδοσης μαζί με τον Κώστα Κουκουζέλη (Επίκουρο Καθηγητή, Πανεπιστήμιο Κρήτης)

Υπεύθυνη έκδοσης: Σταυρούλα Τσινόρεμα (Τακτική Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κρήτης)

ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΡΙΑ ΣΕ ΔΙΕΘΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy*
- *Journal of Moral Philosophy*
- *Social Theory and Practice*
- *Journal of Applied Philosophy*
- *Journal of Philosophical Research*
- *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*
- *Journal of Philosophy*

- *Utilitas*
- *Βιοηθικά*

ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

- Μέλος της Επιτροπής ΟΜΕΑ (Ομάδα Εσωτερικής Αξιολόγησης) (Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης).
- Μέλος της Επιτροπής Προπτυχιακών Σπουδών (Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης).
- Μέλος της Επιτροπής Νέου ΠΠΣ Φιλοσοφίας (Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης).
- Μέλος της Επιτροπής Πρακτικής Άσκησης (Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης).
- Μέλος της Επιτροπής Φοιτητοκεντρικής Μαθησης (Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης).
- Μέλος της Επιτροπής Βιβλιοθήκης (Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης).
- Μέλος της Επιτροπής Παραπόνων (Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης).
- Μέλος της Επιτροπής για την εξέλιξη της κυρίας Στέλλας Τζανουδάκη (Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης).
- Υπεύθυνη για την Οργάνωση των ‘Open Days’ για τους προπτυχιακούς φοιτητές (Birkbeck College, University of London).
- Υπεύθυνη για την οργάνωση των retreats στο Cumberland Lodge (Birkbeck College – University of London).
- Σύμβουλος Προπτυχιακών Φοιτητών (Birkbeck College – University of London).

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

▪ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ:

Sexual Objectification: From Kant to Contemporary Feminism

Η διατριβή επικεντρώνεται στο φαινόμενο της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης (sexual objectification). Η σεξουαλική αντικειμενοποίηση είναι μια έννοια εξαιρετικής σημασίας για τη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία. Έχει συνδεθεί με το έργο των φεμινιστριών εκείνων οι οποίες αντιτάσσονται στην πορνογραφία, όπως της Catharine MacKinnon και της Andrea Dworkin. Οι

φεμινίστριες αυτές υποστηρίζουν ότι, εξαιτίας της χρήσης της πορνογραφίας από τους άνδρες, οι γυναίκες ως κοινωνική ομάδα αντικειμενοποιούνται. Πιο πρόσφατα, η έννοια της αντικειμενοποίησης έχει συνδεθεί με το έργο της φιλοσόφου Martha Nussbaum, η οποία αναλύει τόσο τις αρνητικές όσο και τις θετικές πτυχές της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, αλλά και της αντικειμενοποίησης γενικότερα. Παρ' όλα αυτά, η σεξουαλική αντικειμενοποίηση είναι μια έννοια η οποία δεν έχει, ως τις μέρες μας, οριστεί με τρόπο ικανοποιητικό. Χρησιμοποιείται, αντίθετα, με αρκετή χαλαρότητα για την περιγραφή πληθώρας περιπτώσεων, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο τη χρήση του ανθρώπου (συνήθως της γυναίκας) ως *σεξουαλικού αντικειμένου*. Στόχος της διατριβής είναι να δοθεί ένας συνεπής και ικανοποιητικός ορισμός της έννοιας της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης. Ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται μέσω της ερμηνείας και της ανάλυσης του έργου τεσσάρων σημαντικών στοχαστών: του φιλοσόφου του 18^{ου} αιώνα Immanuel Kant και των σύγχρονων θεωρητικών του φεμινισμού Catharine MacKinnon, Andrea Dworkin και Martha Nussbaum.

Το **πρώτο μέρος** της εργασίας, το οποίο αποτελείται από τρία κεφάλαια, είναι αφιερωμένο σε μια συστηματική μελέτη των ιδεών του Kant σχετικά με τη σεξουαλικότητα, την αντικειμενοποίηση και τον γάμο, τον οποίο ο Kant θεωρεί ως τη λύση στο πρόβλημα της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης. Οι ιδέες του Kant στα ζητήματα αυτά έχουν δεχτεί έντονη κριτική. Παραδείγματος χάρη έχουν κριθεί πουριτανικές, αντιφατικές και ακραίες. Επιπλέον, έχουν χαρακτηριστεί από πολλούς στοχαστές ως αντιφεμινιστικές. Στη διατριβή αυτή υποστηρίζεται ότι οι παραπάνω κρίσεις είναι, σε έναν βαθμό τουλάχιστο, άδικες. Ο Kant έχει προτείνει έναν συνεπή ορισμό της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, ο οποίος μάλιστα επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία. Παρ' όλα αυτά, οι ιδέες του για τη σεξουαλικότητα και την αντικειμενοποίηση συχνά δεν είναι ξεκάθαρες και ενίοτε φαίνεται ότι εμπεριέχουν αντιφάσεις. Για τον λόγο αυτό απαιτείται μια προσεκτική εξέταση και ανάλυση τους. Σκοπός του πρώτου μέρους της διατριβής είναι η αποσαφήνιση και ανάλυση των ιδεών του Kant για τη σεξουαλικότητα, την αντικειμενοποίηση και τον γάμο, η οποία οδηγεί σε μια πληρέστερη κατανόησή τους.

Το **κεφάλαιο 1** επικεντρώνεται στις ιδέες του Kant για τη σεξουαλικότητα και τους ηθικούς κινδύνους που εμπεριέχονται στην άσκηση της: την υποβάθμιση του ανθρώπου στο επίπεδο των ζώων μέσω της υποταγής της ανθρωπίνης ιδιότητας στην ικανοποίηση των σεξουαλικών ενστίκτων (animality) και την αντικειμενοποίηση του ανθρώπου, την υποβάθμισή του δηλαδή σε αντικείμενο (objectification). Εξηγείται ο τρόπος με τον οποίο η άσκηση της σεξουαλικότητας μπορεί να βλάψει την ανθρωπινή ιδιότητα του ατόμου, που συνίσταται στην ορθολογική του φύση. Στη συνέχεια, επιχειρείται μια λεπτομερής ανάλυση της διαδικασίας της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης σύμφωνα με τον Kant,

δηλαδή της υποβάθμισης αυτής του ατόμου στο επίπεδο εκείνου που ο Kant ονομάζει *αντικείμενο επιθυμίας* (object of appetite). Επιχειρείται να δοθεί μια ερμηνεία της κατά τον Kant έννοιας του αντικειμένου επιθυμίας μέσω της ανάλυσης δυο διαφορετικών προσεγγίσεων της έννοιας αυτής: της ερμηνείας της Barbara Herman και αυτής της Christine Korsgaard. Η Herman υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος θεωρούμενος ως αντικείμενο επιθυμίας είναι ένα *απλό μέσο ικανοποίησης της σεξουαλικής επιθυμίας*, ένα *απλό αντικείμενο*. Η Korsgaard, από την άλλη πλευρά, θεωρεί ότι το άτομο που γίνεται αντικείμενο επιθυμίας αντιμετωπίζεται ως *αισθητικό αντικείμενο* (aesthetic object). Τέλος, στο κεφάλαιο αυτό εξετάζεται η ερμηνεία της φιλοσόφου Rae Langton που προτείνει ένα συνδυασμό των ερμηνειών των Herman και Korsgaard. Κρίνεται ότι η ερμηνεία της Langton είναι προβληματική και ότι κάποιος πρέπει να επιλέξει είτε την ερμηνεία της Herman ή αυτή της Korsgaard, πράγμα που είναι εξαιρετικά δύσκολο, αφού και οι δύο αυτές ερμηνείες είναι εξίσου εύλογες.

Το **κεφάλαιο 2** επικεντρώνεται στις απόψεις του Kant σχετικά με δύο πλαίσια άσκησης της σεξουαλικότητας που είναι προβληματικά από ηθική άποψη: την *πορνεία* και τις *πολυγαμικές σχέσεις*. Εξηγείται κατά ποιον τρόπο σύμφωνα με τον Kant οι ηθικοί κίνδυνοι που έχουν αναφερθεί στο πρώτο κεφάλαιο, της υποταγής του ατόμου στη ζώωδη φύση του και της αντικειμενοποίησης του, απειλούν την ανθρώπινη ιδιότητα όσων ασκούν τη σεξουαλικότητά τους στα πλαίσια αυτά. Αυτοί που χρησιμοποιούν την πόρνη και τη γυναίκα στο πλαίσιο μιας πολυγαμικής σχέσης, προκειμένου να ικανοποιήσουν τις σεξουαλικές τους επιθυμίες, υποβιβάζονται στο επίπεδο των ζώων, ενώ οι γυναίκες αυτές υποβιβάζονται σε αντικείμενα. Όπως υποστηρίζεται στο κεφάλαιο αυτό, βάσει της ανάλυσης των ιδεών του Kant για την πορνεία και τις πολυγαμικές σχέσεις είναι προτιμότερη η υιοθέτηση της ερμηνείας της Herman σε σχέση με αυτή της Korsgaard της καντιανής έννοιας του αντικειμένου επιθυμίας. Με άλλα λόγια, η καντιανή έννοια της αντικειμενοποίησης κατανοείται καλύτερα αν ιδωθεί ως υποβάθμιση στο επίπεδο του απλού σεξουαλικού αντικειμένου.

Το **κεφάλαιο 3** επιχειρεί μια ανάλυση της Καντιανής σύλληψης της έγγαμης μονογαμικής σχέσης, η οποία χαρακτηρίζεται από απόλυτη ισότητα και αμοιβαιότητα στη σχέση των προσώπων. Σύμφωνα με τον Kant, ο γάμος αποτελεί τη λύση στο πρόβλημα της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης και το μοναδικό πλαίσιο μέσα στο οποίο οι άνθρωποι μπορούν να ασκούν τη σεξουαλικότητά τους με τρόπο τέτοιο που να είναι συμβατός με την ηθική. Εξετάζονται οι λόγοι για τους οποίους ο Kant θεωρεί τον γάμο ένα ηθικά ασφαλές πλαίσιο, το οποίο δεν πλήττεται από αντικειμενοποίηση. Στη συνέχεια, η συζήτηση επικεντρώνεται σε δύο προβλήματα που φαίνεται να αντιμετωπίζει η καντιανή σύλληψη του γάμου: (α) ότι είναι αντιφατική και (β) ότι οδηγεί στην αντικειμενοποίηση των δύο συζύγων. Υποστηρίζεται ότι η καντιανή σύλληψη του γάμου δεν είναι στην πραγματικότητα ευάλωτη στις κατηγορίες αυτές. Τέλος, στο κεφάλαιο αυτό, γίνεται μια συστηματική μελέτη των ιδεών του Kant για

τη φιλία. Υποστηρίζεται ότι ο Kant παρέβλεψε την πιθανότητα να είναι η άσκηση της σεξουαλικότητας σύμφωνη με την ηθική σε ένα ακόμη πλαίσιο, το οποίο έχει τα βασικά χαρακτηριστικά της ιδανικής μορφής φιλίας: της φιλίας που ο ίδιος ο Kant ονομάζει «φιλία χαρακτήρα» (friendship of disposition).

Έπειτα από την ανάλυση των ιδεών του Kant, στο **δεύτερο μέρος** της διατριβής επιχειρείται η εξέταση των απόψεων σύγχρονων φεμινιστριών για το φαινόμενο της αντικειμενοποίησης. Πιο συγκεκριμένα, η διατριβή επικεντρώνεται στο έργο των Catharine MacKinnon, Andrea Dworkin και Martha Nussbaum. Οι ιδέες των στοχαστριών αυτών για τη σεξουαλικότητα και την αντικειμενοποίηση έχουν τις ρίζες τους στον Kant. Η ανάλυση του έργου τους γίνεται σε μεγάλο βαθμό μέσω της επισήμανσης των εντυπωσιακών ομοιοτήτων, αλλά και των σημαντικών διαφορών, που υπάρχουν μεταξύ των ιδεών του Kant και των ιδεών των φεμινιστριών αυτών σχετικά με το φαινόμενο της αντικειμενοποίησης, τον τρόπο με τον οποίο το φαινόμενο αυτό προκαλείται και τον τρόπο με τον οποίο είναι δυνατό να αποφευχθεί. Το γεγονός ότι οι ιδέες του Kant για τη σεξουαλικότητα και την αντικειμενοποίηση βρίσκουν εφαρμογή σήμερα στο έργο αυτών των σημαντικών στοχαστών είναι αξιοσημείωτο. Δείχνει ότι υπάρχουν ουσιαστικοί λόγοι να λάβουμε σοβαρά υπόψη τις ιδέες του Kant, παρά την έντονη κριτική που τους έχει ασκηθεί. Ταυτόχρονα, ο εντοπισμός καντιανών στοιχείων στο έργο των φεμινιστριών αυτών οδηγεί σε μια πληρέστερη κατανόηση των απόψεων τους για τη σεξουαλικότητα και την αντικειμενοποίηση.

Το **κεφάλαιο 4** είναι αφιερωμένο στη μελέτη των απόψεων των MacKinnon και Dworkin για τη σεξουαλική αντικειμενοποίηση. Οι φεμινίστριες αυτές, οι οποίες αντιτάσσονται στην πορνογραφία, υιοθετούν τον ορισμό της αντικειμενοποίησης του Kant. Κατά τη γνώμη τους, όπως και για τον Kant, η αντικειμενοποίηση συνίσταται στην υποβάθμιση του ανθρώπου (συγκεκριμένα, της γυναίκας) σε ένα απλό αντικείμενο και αποτελεί σοβαρή βλάβη στην ανθρωπινή ιδιότητά του. Επιπλέον, οι φεμινίστριες αυτές, όπως και ο Kant, θεωρούν ότι η ανισότητα είναι στενά συνδεδεμένη με την αντικειμενοποίηση. Ο Kant κρίνει ότι το άτομο είναι σε θέση να αποφύγει την αντικειμενοποίησή του με το να περιορίσει την άσκηση της σεξουαλικότητάς του στο πλαίσιο της έγγαμης μονογαμικής σχέσης, η οποία κατά τη γνώμη του χαρακτηρίζεται από ισότητα και αμοιβαιότητα. Οι φεμινίστριες αυτές, αντίθετα, θεωρούν ότι δεν υπάρχει ατομική λύση για την αποφυγή της αντικειμενοποίησης. Στις πατριαρχικές κοινωνίες οι γυναίκες ως κοινωνική ομάδα (το σύνολο των γυναικών) αποτελούν τα θύματα της αντικειμενοποίησης και οι άνδρες ως κοινωνική ομάδα (το σύνολο των ανδρών) είναι αυτοί που τις αντικειμενοποιούν. Μια γυναίκα, δηλαδή, δεν είναι σε θέση να αποφύγει την αντικειμενοποίησή της. Η θέση αυτή είναι αξιοσημείωτη. Παράδοξως, ο Kant φαίνεται να έχει περισσότερη πίστη από τις φεμινίστριες αυτές στην ικανότητα και τη θέληση μιας γυναίκας να προστατεύσει την ανθρωπινή

ιδιότητά της από την αντικειμενοποίηση. Οι MacKinnon και Dworkin θεωρούν ότι, προκειμένου να ελευθερωθούν οι γυναίκες από την αντικειμενοποίησή τους, είναι απαραίτητες ριζικές κοινωνικές αλλαγές: η πορνογραφία και το κοινωνικό φύλο (gender) πρέπει να εξαλειφθούν. Παρ' όλα αυτά, δεδομένων των απόψεων των φεμινιστριών αυτών για τη θέση της γυναίκας και του άνδρα στις κοινωνίες μας, διερωτάται κανείς πώς οι άνθρωποι θα προβούν στις ενέργειες οι οποίες είναι απαραίτητες για την καταπολέμηση της αντικειμενοποίησης των γυναικών. Η λύση που προτείνουν φαίνεται, λοιπόν, ότι δεν είναι ρεαλιστική.

Στο **κεφάλαιο 5** η συζήτηση στρέφεται στην πραγμάτευση της αντικειμενοποίησης της Martha Nussbaum, η προσέγγιση της οποίας έχει συστηματικότερο χαρακτήρα σε σύγκριση με τις προαναφερθείσες φεμινίστριες. Ενώ η συζήτηση στα πρώτα τέσσερα κεφάλαια επικεντρώνεται στη σεξουαλική αντικειμενοποίηση, το κεφάλαιο αυτό παρέχει μια ανάλυση του γενικότερου φαινομένου της αντικειμενοποίησης του ανθρώπου. Σύμφωνα με τη Nussbaum, προκειμένου να κατανοήσει κανείς την έννοια της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, χρειάζεται να κατανοήσει πρώτα την ευρύτερη έννοια της αντικειμενοποίησης. Η Nussbaum υποστηρίζει ότι οι ακόλουθες επτά έννοιες εμπεριέχονται στην ιδέα της αντικειμενοποίησης: η *εργαλειακότητα*, η *άρνηση αυτονομίας*, η *αδράνεια*, η *εναλλαξιμότητα*, η *δυνατότητα παραβίασης*, η *κτήση* και η *άρνηση υποκειμενικότητας*. Η αντικειμενοποίηση, σύμφωνα με τη Nussbaum, αποτελεί την αντιμετώπιση και/ή τη χρήση ενός ανθρώπου με έναν ή παραπάνω από τους επτά αυτούς τρόπους. Η Nussbaum διαφωνεί με τους Kant, MacKinnon και Dworkin που προϋποθέτουν ότι η αντικειμενοποίηση είναι ένα απαραίτητα αρνητικό φαινόμενο, το οποίο αναπόφευκτα βλάπτει την ανθρώπινη ιδιότητα του ατόμου. Κάποιος μπορεί να χρησιμοποιήσει ένα άτομο ως αντικείμενο, θεωρεί η Nussbaum, με τρόπο τέτοιο που να είναι συμβατός με τον σεβασμό προς την ανθρώπινη ιδιότητά του. Η αντικειμενοποίηση, κρίνει η Nussbaum, μπορεί να πάρει ουδέτερες ή ακόμη και θετικές μορφές ανάλογα με το ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα. Παρ' όλα αυτά, η Nussbaum δεν μας δίνει σαφή κριτήρια, τα οποία θα μας επιτρέψουν να διακρίνουμε μια περίπτωση αρνητικής από μια περίπτωση θετικής αντικειμενοποίησης. Επιπλέον, δεν εξηγεί πώς κρίνεται ο βαθμός προβληματικότητας της κάθε περίπτωσης αντικειμενοποίησης. Στο κεφάλαιο αυτό, αναφέρονται κάποιοι τρόποι με τους οποίους μπορούν να επιλυθούν τα προβλήματα αυτά μέσω της συστηματικής εξέτασης των επτά εννοιών που συμπεριλαμβάνονται στην ιδέα της αντικειμενοποίησης.

Στο **κεφάλαιο 6** της διατριβής, προτείνεται ένας περισσότερο εύλογος τρόπος κατανόησης της έννοιας της αντικειμενοποίησης. Η σύλληψη της αντικειμενοποίησης που προτείνεται συνδυάζει στοιχεία από τους διάφορους ορισμούς της αντικειμενοποίησης που μελετήθηκαν και μπορεί να εφαρμοστεί σε περιπτώσεις σεξουαλικής και μη-σεξουαλικής αντικειμενοποίησης. Όπως κρίνουν και οι Kant,

MacKinnon και Dworkin, υποστηρίζεται ότι η αντικειμενοποίηση πρέπει να οριστεί ως ένα αρνητικό φαινόμενο. Κρίνεται, όμως, ότι ο ορισμός της αντικειμενοποίησης που εισηγούνται οι στοχαστές αυτοί είναι υπέρμετρα περιοριστικός. Υποστηρίζεται ότι υπάρχουν περιπτώσεις χρησιμοποίησης κάποιου ανθρώπου ως αντικειμένου, στις οποίες δεν βλέπεται η ανθρώπινη ιδιότητά του. Η σύλληψη της αντικειμενοποίησης που προτείνεται στη διατριβή είναι, γι' αυτό τον λόγο, πιο ευρεία από αυτή των Kant, MacKinnon και Dworkin. Είναι, παρ' όλα αυτά, λιγότερο ευρεία από αυτή της Nussbaum. Υποστηρίζεται ότι υπάρχουν σοβαροί λόγοι για να μη συμπεριλάβουμε στην έννοια της αντικειμενοποίησης τις περιπτώσεις που η Nussbaum ονομάζει περιπτώσεις θετικής αντικειμενοποίησης. Κάτι τέτοιο θα είχε ως αποτέλεσμα η έννοια της αντικειμενοποίησης να είναι υπέρμετρα ευρεία. Επιπλέον, οι περιπτώσεις θετικής αντικειμενοποίησης που αναφέρει η Nussbaum δεν αξίζουν το όνομα «αντικειμενοποίηση». Σύμφωνα με τον προτεινόμενο ορισμό, μια αναγκαία και επαρκής συνθήκη για την ύπαρξη αντικειμενοποίησης είναι η αντιμετώπιση και/ή η χρησιμοποίηση του ατόμου ως αντικειμένου με τρόπο τέτοιο που να συνεπάγεται την *άρνηση της ανθρώπινης ιδιότητάς του*. Κάποιος αρνείται την ανθρώπινη ιδιότητα ενός συνανθρώπου του όταν την αγνοεί/δεν την λαμβάβει σοβαρά υπόψη ή/και όταν προκαλεί βλάβη σε αυτή.

▪ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ:

• Μονογραφίες:

1. *Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής: Καντιανές Προσεγγίσεις*

Εκδόσεις Νήσος, 2017

Στο παρόν βιβλίο εξετάζονται ορισμένα ηθικά και βιοηθικά ζητήματα, όπως η ευθανασία, η αυτοκτονία, η δωρεά και η πώληση ανθρώπινων οργάνων, η σεξουαλική αντικειμενοποίηση και η άμβλωση. Η ιδιαιτερότητά του έγκειται στο ότι πραγματεύεται τα ζητήματα αυτά από τη σκοπιά της καντιανής ηθικής θεωρίας. Ενδεικτικά, στο πλαίσιο αυτό, μελετώνται τα επιχειρήματα του Kant για την αυτοκτονία ως ανήθικη πράξη, τη σεξουαλικότητα και τον κίνδυνο αντικειμενοποίησης που εμπεριέχει η

άσκησή της, την ανηθικότητα της πορνείας, αλλά και για τον γάμο ως προτεινόμενη λύση στο πρόβλημα της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, κ.ά.

Αναμφισβήτητα, η ηθική θεωρία του Kant αποτελεί μία από τις σημαντικότερες ηθικές θεωρίες. Οι ιδέες του έχουν επηρεάσει και συνεχίζουν μέχρι σήμερα να επηρεάζουν τη φιλοσοφική σκέψη παγκοσμίως. Παρ' όλα αυτά, ο Kant έχει κατηγορηθεί για φορμαλισμό και η σκέψη του έχει απορριφθεί από πολλούς στοχαστές ως υπερβολικά αφηρημένη και άκαμπτη για να μπορεί να είναι χρήσιμη σε πραγματικές καταστάσεις. Κατά παράδοξο τρόπο, όμως, από τις σύγχρονες ηθικές και βιοηθικές συζητήσεις σπάνια απουσιάζουν αναφορές στην καντιανή ηθική φιλοσοφία.

Έτσι, κατά την εξέταση ζητημάτων στο πλαίσιο της εφαρμοσμένης ηθικής, εγείρονται αυτόματα ερωτήματα όπως: Είναι αυτόνομος ο άνθρωπος που αποφασίζει να αυτοκτονήσει για να απαλλαγεί από μια δυσβάσταχτη κατάσταση; Είναι συμβατή η ευθανασία με την απόλυτη αξία του ατόμου, την αξιοπρέπεια; Είναι ελεύθερη η επιλογή κάποιου να πουλήσει το νεφρό του; Υποβιβάζεται η πόρνη σε απλό αντικείμενο ικανοποίησης των σεξουαλικών ορέξεων των πελατών της; Μπορεί η δυνατότητα του εμβρύου να αποκτήσει έλλογη υποκειμενικότητα να λειτουργήσει ως απαγόρευση της άμβλωσης;

Εδώ βέβαια θα πρέπει να λάβουμε υπόψη και τα όρια εφαρμογής των θέσεων του Kant στη σύγχρονη πραγματικότητα. Είναι προφανές ότι ο φιλόσοφος παρέμεινε σε αριστέες περιπτώσεις δέσμιος των αντιλήψεων και των προκαταλήψεων του καιρού του. Οι ιδέες του για ορισμένα από τα εφαρμοσμένα ζητήματα που θα μας απασχολήσουν εδώ, όπως, για παράδειγμα, η σεξουαλικότητα και ο γάμος, φαντάζουν σε εμάς σήμερα, σε μεγάλο βαθμό, αναχρονιστικές και συντηρητικές. Έτσι η θέση του ότι μόνο εντός του γάμου δυο ετερόφυλα άτομα μπορούν να ασκήσουν τη σεξουαλικότητά τους χωρίς να χάσουν την αξιοπρέπειά τους δε μας πείθει ότι αποτελεί λύση (πόσο, μάλλον, τη μόνη λύση) στο πρόβλημα της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης. Αλλά και οι ιδέες του για τα δυο φύλα (το «ωραίο» και το «υψηλό») ηχούν απαράδεκτες στα σύγχρονα αυτιά ή, στην καλύτερη περίπτωση, αστείες. Στο πλαίσιο αυτό, ορισμένες θέσεις και συμπεράσματά του χρειάζεται να αναθεωρηθούν, ακόμα και να απορριφθούν, προκειμένου να μπορέσει η καντιανή ηθική φιλοσοφία να μας παράσχει τα απαραίτητα εφόδια για την πραγμάτευση κρίσιμων διλημάτων.

Για τον λόγο αυτό, αν και στο παρόν βιβλίο συχνά ανατρέχουμε στις ιδέες του Kant, δεν περιοριζόμαστε, ωστόσο, σε αυτές. Έτσι κάθε ένα από τα εφαρμοσμένα ζητήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω εξετάζονται από *καντιανή οπτική*, υπό το πρίσμα δηλαδή των βασικών καντιανών ηθικών εννοιών. Δεν πρόκειται, δηλαδή, για απλή ανάλυση των ιδεών του Kant αλλά, προχωρώντας πέρα από τον μεγάλο φιλόσοφο, παρουσιάζουμε εδώ προσεγγίσεις που θεμελιώνονται σε βασικές καντιανές

έννοιες, όπως η ανθρώπινη ιδιότητα, η αξιοπρέπεια, η αυτονομία και η ελευθερία.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως θα δούμε, οι ιδέες του Kant έρχονται σε αντίθεση με *καντιανά συμπεράσματα* στα οποία μπορεί κανείς να οδηγηθεί μέσω της εφαρμογής των καντιανών ηθικών εννοιών στην πράξη. Για παράδειγμα, αφήνοντας κατά μέρος τις ιδέες του Kant για τα δυο φύλα, όπως και τις προκαταλήψεις του για την ομοφυλοφιλία, οδηγούμαστε σε μια ενδιαφέρουσα λύση στο πρόβλημα της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, η οποία έχει υιοθετηθεί από σύγχρονους φιλοσόφους. Επιπλέον, αν και ο ίδιος ο Kant καταδίκασε ρητά τη δωρεά μερών του ανθρώπινου σώματος, ένα επιχείρημα βασισμένο στον σεβασμό της αξιοπρέπειας του λήπτη οργάνου μπορεί να μας οδηγήσει στο καντιανό συμπέρασμα ότι η πράξη της δωρεάς, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, αποτελεί, ενδεχομένως, ηθική υποχρέωση. Από την άλλη, για κάποια από τα υπό εξέταση ζητήματα εδώ, π.χ. για την ευθανασία, ο ίδιος ο Kant δεν είχε διατυπώσει κάποια θέση. Έτσι στο αντίστοιχο κεφάλαιο του βιβλίου παρουσιάζονται καντιανές προσεγγίσεις του ζητήματος και ερευνάται κατά πόσον η πρακτική της ευθανασίας μπορεί να θεωρηθεί συμβατή με τον σεβασμό της ανθρώπινης ιδιότητας και της αξιοπρέπειας του ατόμου.

Ιδιαίτερη έμφαση κατά την εξέταση των εν λόγω ηθικών και βιοηθικών ζητημάτων δίνεται στη διατύπωση της κατηγορικής προσταγής του Kant που αναφέρεται στην ανθρώπινη ιδιότητα, δηλαδή την ικανότητα των έλλογων όντων να θέτουν και να πραγματοποιούν σκοπούς με ορθολογικό τρόπο, χωρίς να δεσμεύονται από τις επιθυμίες και τα ένστικτά τους. Όπως υποστηρίζει ο Kant, η ανθρώπινη ιδιότητα κάνει εκείνους που τη φέρουν να ξεχωρίζουν από τα ζώα και τα πράγματα, προσδίδοντάς τους μια απόλυτη αξία που ονομάζεται *αξιοπρέπεια*. Η ανθρώπινη ιδιότητα πρέπει, κατά τον Kant, να αντιμετωπίζεται σε κάθε περίπτωση ως αυτοσκοπός και ποτέ *μόνο ως μέσο* για την επίτευξη κάποιων απώτερων σκοπών. (I. Kant, *Groundwork, of the Metaphysics of Morals*, 4: 429, Cambridge University Press, 1997)

Στα ζητήματα που εξετάζουμε εδώ, μας απασχολεί αν η ανθρώπινη ιδιότητα, η έλλογη φύση, των εμπλεκόμενων ατόμων αντιμετωπίζεται ή όχι ως απλό μέσο. Για παράδειγμα, στο ζήτημα της άμβλωσης, τίθεται το ερώτημα αν η έγκυος γυναίκα η οποία εξαναγκάζεται να συνεχίσει μια εγκυμοσύνη χρησιμοποιείται ως απλό μέσο διατήρησης του εμβρύου στη ζωή. Αντίστοιχα, αν το έμβρυο μπορεί να θεωρηθεί ότι χρησιμοποιείται ως απλό μέσο για την επίτευξη των σκοπών της γυναίκας, στην περίπτωση που η έγκυος προβεί τελικά σε άμβλωση, και αν η συμπεριφορά αυτή μπορεί να κριθεί ηθικά επιλήψιμη.

Σε άλλες πάλι περιπτώσεις, ανατρέχουμε στη διατύπωση του καθολικού νόμου της κατηγορικής

προσταγής του Kant, σύμφωνα με την οποία οφείλουμε να πράττουμε μόνο σύμφωνα με τέτοιους γνώμονες, μέσω των οποίων μπορούμε συνάμα να επιδιώκουμε να γίνουν οι γνώμονες αυτοί καθολικοί νόμοι (I. Kant, *Groundwork, of the Metaphysics of Morals*, 4: 421 (σ. 71)). Για παράδειγμα, ο γνώμονας του ανθρώπου που σκέφτεται να αυτοκτονήσει, στην περίπτωση που αναφέρει ο Kant στα *Θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, είναι ο εξής: «Από εγωισμό βάζω ως αξίωμα να συντομεύσω τη ζωή μου, εφόσον η συνέχισή της μου επιφυλάσσει περισσότερη δυστυχία παρά απόλαυση» (I. Kant, *Groundwork, of the Metaphysics of Morals*, 4: 421- 22 (σ. 72)). Ο γνώμονας αυτός, όπως υποστηρίζει ο Kant, και όπως θα εξετάσουμε αναλυτικά στα πρώτα δύο κεφάλαια, δεν μπορεί να καθολικευτεί χωρίς αντίφαση (I. Kant, *Groundwork, of the Metaphysics of Morals*, 4: 421- 22 (σ. 72)). Άλλοι γνώμονες μας απασχολούν επίσης στο κεφάλαιο για την ευθανασία όπου διαπιστώνουμε ότι ορισμένοι από αυτούς μπορούν, σε αντίθεση με τον γνώμονα της αυτοκτονίας, να καθολικευτούν με συνέπεια.

Ας δούμε, όμως, πιο συγκεκριμένα τα ηθικά και βιοηθικά ζητήματα που θα μας απασχολήσουν στο βιβλίο αυτό. Στο κεφάλαιο 1 εξετάζεται η διατύπωση της κατηγορικής προσταγής του Kant που αναφέρεται στην *ανθρώπινη ιδιότητα*, και ειδικότερα η έννοια της χρήσης του ανθρώπου (της ανθρώπινης ιδιότητάς του) ως απλού μέσου. Εξετάζονται επίσης δύο από τις βασικότερες ερμηνείες της έννοιας αυτής όπως έχουν διατυπωθεί από τους καντιανούς μελετητές Allen Wood και Onora O'Neill. Σύμφωνα με τον Wood και την ερμηνεία του της υιοθέτησης σκοπών, η ανθρώπινη ιδιότητα ενός ατόμου χρησιμοποιείται ως απλό μέσο, αν *δεν είναι σε θέση να υιοθετήσει τον σκοπό* εκείνου που το χρησιμοποιεί (A. Wood, *Kantian Ethics*, Cambridge University Press, 2007, σ. 153). Σύμφωνα πάλι με την ερμηνεία της δυνατότητας συγκατάθεσης της O'Neill, η ανθρώπινη ιδιότητα ενός ατόμου χρησιμοποιείται ως απλό μέσο, αν *δεν μπορεί να συναντήσει* στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται από κάποιον άλλο (O. O'Neill, *Constructions of Reason: Explorations of Kant's Practical Philosophy*, Cambridge University Press, 1989, σ. 110-11).

Ενώ οι ερμηνείες των σημαντικών αυτών στοχαστών μπορούν να εξηγήσουν γιατί περιπτώσεις, όπως εκείνη της ψεύτικης υπόσχησης που αναφέρει ο ίδιος ο Kant, συμπεριλαμβάνουν τη χρήση της ανθρώπινης ιδιότητας του ατόμου που δέχεται την υπόσχεση ως απλού μέσου, από την πλευρά μου επισημαίνω ότι παρουσιάζουν, παρ' όλα αυτά, σημαντικές αδυναμίες σχετικά με άλλες περιπτώσεις προβληματικής αντιμετώπισης της ανθρώπινης ιδιότητας. Στο ίδιο κεφάλαιο εκτίθεται η δική μου αναδόμηση των δυο αυτών βασικών ερμηνειών, η οποία πιστεύω πως δίνει μια πιο ολοκληρωμένη απάντηση σε ερωτήματα όπως: Γιατί χρησιμοποιεί εκείνος που αυτοκτονεί για να απαλλαγεί από μια δυστυχισμένη ζωή την ανθρώπινη ιδιότητά του ως απλό μέσο (εφόσον φαίνεται να υιοθετεί τον ίδιο του τον σκοπό να τερματίσει τη ζωή του και δίνει τη συγκατάθεσή του στην αφαίρεση της ζωής του); Γιατί χρησιμοποιείται το δουλοπρεπές άτομο ως απλό μέσο (εφόσον φαίνεται να υιοθετεί τον σκοπό κάποιου

άλλου να του στερεί την ελευθερία και την αυτονομία και δίνει τη συγκατάθεσή του σε μια τέτοια χρησιμοποίηση);

Με τη διεξοδική ανάλυση και αποσαφήνιση των βασικών καντιανών εννοιών, οι οποίες εμπεριέχονται στη διατύπωση της ανθρώπινης ιδιότητας της κατηγορικής προσταγής, όπως η έννοια της ανθρώπινης ιδιότητας και η χρήση της ως απλού μέσου, παρέχεται το εννοιολογικό υπόβαθρο για την εξέταση των ηθικών και βιοηθικών ζητημάτων τα οποία θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια.

Στο κεφάλαιο 2 μελετάται το ζήτημα της ευθανασίας. Καθώς ο ίδιος ο Kant δεν έχει αναφερθεί στο ζήτημα αυτό καθαυτό, χρησιμοποιούμε τις ιδέες του για την αυτοκτονία προκειμένου να οδηγηθούμε σε συμπεράσματα σχετικά με την ηθικότητα της πράξης της ευθανασίας. Με τον τρόπο αυτό, καλύπτεται εδώ και το ζήτημα της αυτοκτονίας και εξάγονται συγκεκριμένα συμπεράσματα, όπως, για παράδειγμα, ότι η αυτοκτονία μπορεί, σε ορισμένες περιπτώσεις, να κριθεί συμβατή με τον σεβασμό της ανθρώπινης ιδιότητας του ατόμου. Με άλλα λόγια, ότι ο αυτοκτόνος δεν χρησιμοποιεί απαραίτητα την ανθρώπινη ιδιότητά του ως απλό μέσο και άρα με τρόπο ηθικά κατακριτέο.

Όσον αφορά τώρα την ίδια την ευθανασία, εξετάζεται κατ' αρχάς αν μπορεί να είναι συμβατή με τον σεβασμό της ανθρώπινης ιδιότητας και της αξιοπρέπειας του ατόμου, και, κατά δεύτερον, ποιοι ασθενείς δικαιολογείται ηθικά να έχουν πρόσβαση σε αυτήν. Επισημαίνονται επίσης τα προβλήματα εφαρμογής της καντιανής θεώρησης της ευθανασίας στην πράξη. Τέλος, ένα άλλο ζήτημα που μας απασχολεί στο κεφάλαιο αυτό είναι αν το καντιανό επιχείρημα υπέρ της εκούσιας ευθανασίας μπορεί να ανοίξει τον δρόμο για τη δικαιολόγηση περιπτώσεων ακούσιας και μη εκούσιας ευθανασίας, οδηγώντας έτσι σε έναν ανεπιθύμητο ολισθηρό κατήφορο.

Η σεξουαλική αντικειμενοποίηση, η αντικειμενοποίηση, δηλαδή, που προκύπτει από την άσκηση της σεξουαλικότητας, είναι το θέμα του κεφαλαίου 3. Εδώ μελετώνται αναλυτικά οι θέσεις του Kant για τη σεξουαλική επιθυμία και την άσκηση της σεξουαλικότητας. Εξηγείται η ιδέα του ότι το άτομο, στο πλαίσιο μιας σεξουαλικής σχέσης εκτός γάμου, κινδυνεύει να υποβιβαστεί σε «αντικείμενο όρεξης», δηλαδή σε *πράγμα*, το οποίο βρίσκεται στη διάθεση των άλλων (I. Kant, *Lectures on Ethics*, 27: 384- 85, Cambridge University Press, 1997). Παρουσιάζονται επίσης τα επιχειρήματά του κατά της πορνείας και της πολυγαμίας, και εξηγείται γιατί η πόρνη ή η γυναίκα μέσα σε μια πολυγαμική σχέση «χάνει» τον εαυτό της και μετατρέπεται σε αντικείμενο.

Στο κεφάλαιο αυτό συζητούνται ακόμα σύγχρονες φεμινιστικές προσεγγίσεις της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, οι οποίες έχουν επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από τις απόψεις του ίδιου του Kant

για το ζήτημα. Βλέπουμε έτσι φεμινίστριες όπως η Catharine MacKinnon και η Andrea Dworkin, οι οποίες αποδίδουν την αντικειμενοποίηση της γυναίκας στο πλαίσιο των πατριαρχικών κοινωνιών στην κατανάλωση πορνογραφίας από τους άνδρες, ότι ορίζουν τη σεξουαλική αντικειμενοποίηση ακριβώς όπως ο Kant, δηλαδή, ως τη χρήση του ατόμου (και πιο συγκεκριμένα, για τις φεμινίστριες αυτές, της γυναίκας) ως απλού μέσου για την ικανοποίηση των σεξουαλικών επιθυμιών των ανδρών.

Έτσι στο κεφάλαιο περιλαμβάνονται αφενός μια αναλυτική μελέτη των ιδεών του ίδιου του Kant για τη σεξουαλικότητα και την αντικειμενοποίηση, και, αφετέρου, μια εισαγωγή στη σύγχρονη συζήτηση για τη σεξουαλική αντικειμενοποίηση στο πλαίσιο του φεμινισμού. Επισημαίνοντας τα καντιανά στοιχεία και τις επιρροές στο έργο σημαντικών φεμινιστριών, μπορεί κανείς να παρακολουθήσει και να κατανοήσει πληρέστερα τη σύγχρονη φεμινιστική συζήτηση γύρω από τη σεξουαλική αντικειμενοποίηση.

Μια σειρά από λύσεις στο πρόβλημα της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης παρατίθεται στο κεφάλαιο 4. Κατ' αρχάς εξετάζεται η λύση που προτείνει ο ίδιος ο Kant, δηλαδή ο γάμος, και με ποιο τρόπο η έγγαμη μονογαμική σχέση μπορεί, κατ' αυτόν, να προστατεύσει τα άτομα από τη σεξουαλική αντικειμενοποίηση. Εξηγείται ακολούθως, γιατί ο Kant θεωρούσε ότι οι σύζυγοι, στο πλαίσιο μιας τέτοιας σχέσης, μπορούν (και οφείλουν) να εκφράζουν τη σεξουαλικότητά τους χωρίς να υποβιβάζονται σε αντικείμενα, ακόμα και αν αυτή δεν αποσκοπεί στην απόκτηση απογόνων.

Όσο για τον ίδιο τον γάμο ως λύση, στο κεφάλαιο γίνεται εκτενής κριτική των ιδεών του Kant, ενώ παράλληλα τονίζονται οι δυσκολίες σχετικά με τη σύλληψή του τού κάθε συζύγου ως ταυτόχρονα ιδιοκτήτη και ιδιοκτησίας ο ένας του άλλου. Αν, επομένως, πάρουμε τις απόψεις του Kant για τις φυσικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών τοις μετρητοίς, η καντιανή σύλληψη του γάμου οδηγεί αναπόφευκτα στην αντικειμενοποίηση της συζύγου. Στο σημείο αυτό, παρουσιάζονται τα επιχειρήματα σύγχρονων φεμινιστών κατά της ιδέας του Kant ότι ο γάμος προστατεύει τη γυναίκα από την αντικειμενοποίηση. Εν τέλει, και σε μια προσπάθεια διάσωσης της καντιανής σύλληψης του γάμου ως του πλαισίου που δεν πλήττεται από αντικειμενοποίηση, προτείνεται η απόρριψη των θέσεων του για τα δύο φύλα ως αναχρονιστικών και σεξιστικών.

Στο ίδιο πλαίσιο, εξετάζοντας τις απόψεις του Kant για τη φιλία, καταλήγουμε ότι υπάρχουν καντιανοί λόγοι να θεωρήσουμε την άσκηση της σεξουαλικότητας ως σύμφωνη με την ηθική μέσα σε μια σχέση, η οποία έχει τα βασικά χαρακτηριστικά της ιδανικής, για τον Kant, μορφής φιλίας. Με αυτό τον τρόπο, προτείνεται μια πιο σύγχρονη καντιανή λύση για την αντιμετώπιση της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, η οποία δεν περιορίζει την άσκηση της σεξουαλικότητας στο στενό πλαίσιο του γάμου.

Συνεχίζοντας, στο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι λύσεις που έχουν προταθεί από τον σύγχρονο φεμινισμό για την αντιμετώπιση της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης. Εξετάζεται έτσι η ριζοσπαστική πρόταση των MacKinnon και Dworkin για την ανάγκη εξάλειψης της πορνογραφίας και του κοινωνικού φύλου αλλά και η λύση της φεμινίστριας Martha Nussbaum, η οποία, αν και επηρεασμένη σε μεγάλο βαθμό από τις απόψεις του Kant, ορίζει την αντικειμενοποίηση με πιο ευρύ τρόπο, και συχνά επισημαίνει περιπτώσεις όπου μπορεί να αποτελέσει ακόμα και «θαυμάσιο στοιχείο της σεξουαλικής ζωής» (Βλ. M. Nussbaum, «Objectification», *Philosophy & Public Affairs*, 24 (4), 1995, σ. 251 (ελλ. έκδ.: *Φύλο και κοινωνική δικαιοσύνη*, μτφρ. Ν. Καλαϊτζής, Scripta, 2005, σ. 504)).

Το κεφάλαιο 5 αναφέρεται στη δωρεά και πώληση ανθρώπινων οργάνων, πιο συγκεκριμένα, στην πρακτική της δωρεάς και πώλησης νεφρού, καθώς η διαδικασία της νεφρεκτομής δεν οδηγεί, υπό φυσιολογικές συνθήκες, στον θάνατο του δότη. Σύμφωνα με τον ίδιο τον Kant, το άτομο, εφόσον δεν αποτελεί ιδιοκτησία του εαυτού του, δεν μπορεί να πουλήσει κάποιο μέρος του σώματός του, ούτε καν ένα δόντι του, χωρίς να υποβιβαστεί σε αντικείμενο (I. Kant, *Lectures on Ethics*, 27: 386, Cambridge University Press, 1997). Με τον ίδιο τρόπο που η πόρνη πουλά, αναπόφευκτα, ολόκληρο τον εαυτό της στους πελάτες, επιτρέποντάς τους να τη μετατρέψουν σε αντικείμενο σεξουαλικής χρήσης, εκείνος που πουλά ένα από τα όργανά του, σύμφωνα με τον Kant, πουλά ολόκληρο τον εαυτό του θυσιάζοντας, έτσι, την ανθρώπινη ιδιότητά του.

Ο Kant, όμως, δε φαίνεται να κατακρίνει μόνο την πρακτική πώλησης οργάνων, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις και τη δωρεά. Ανατρέχοντας στις θέσεις του για τη σεξουαλικότητα και την αντικειμενοποίηση, στο πλαίσιο σχέσεων έξω από τον γάμο, υποστηρίζω πως θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι η δωρεά οργάνων είναι σύμφωνη με την ηθική, μόνο όταν λαμβάνει χώρα σε πλαίσια όπου τα άτομα έχουν αποκτήσει δικαιώματα χρήσης του εαυτού (του σώματος και του πνεύματος) ο ένας του άλλου, για παράδειγμα, μέσα σε μια έγγαμη σχέση. Η θέση αυτή, κατ' αρχάς, περιορίζει σημαντικά τη δωρεά οργάνων και, επιπλέον, οδηγεί στο ανεπιθύμητο συμπέρασμα ότι ο σύζυγος που έχει ανάγκη από το νεφρό της συζύγου του έχει *δικαίωμα* να το αποκτήσει. Ανοίγει έτσι ο δρόμος για αυτό που εμείς θα χαρακτήριζαμε σωματική παραβίαση.

Στη συνέχεια και προχωρώντας πέρα από τον ίδιο τον Kant και τις απόψεις του για την ανηθικότητα της μεταμόσχευσης οργάνων από ζώντες δότες, επιχειρείται η διατύπωση ενός καντιανού επιχειρήματος υπέρ της ελεύθερης δωρεάς οργάνων. Υποστηρίζω αρχικά πως, ακόμη και αν θεωρηθεί ότι η ανθρώπινη ιδιότητα του δωρητή νεφρού υπονομεύεται με κάποιο τρόπο μέσω της δωρεάς αυτής, το γεγονός ότι προωθεί την ανθρώπινη ιδιότητα ενός συνανθρώπου του μπορεί, παρ' όλα αυτά, να καταστήσει την

πράξη ηθικά δικαιολογημένη. Από την άλλη, γίνεται προσπάθεια κατάρριψης της θέσης του Kant ότι η δωρεά οργάνου οδηγεί απαραίτητα στη χρησιμοποίηση του δότη ως απλού μέσου. Αν μπορεί να υποστηριχθεί επαρκώς η θέση ότι η ανθρώπινη ιδιότητα του δωρητή δεν χρησιμοποιείται ως απλό μέσο, τότε μπορούμε να μιλάμε ακόμη και για την ύπαρξη ενός καντιανού *καθήκοντος δωρεάς οργάνων*, το οποίο βασίζεται στο ατελές καθήκον προσφοράς βοήθειας στους συνανθρώπους μας. Στην περίπτωση αυτή, η δωρεά νεφρού, για παράδειγμα, χωρίς να αποτελεί προσβολή της ανθρώπινης ιδιότητας του δότη, αποτελεί, παρ' όλα αυτά, μια πράξη προώθησης της ανθρώπινης ιδιότητας του λήπτη.

Το ζήτημα της άμβλωσης είναι το αντικείμενο του κεφαλαίου 6. Εδώ εξετάζεται η θέση (η οποία υποστηρίζεται συχνά από φεμινιστές) ότι η απαγόρευση της άμβλωσης, στην περίπτωση μιας γυναίκας η οποία δεν επιθυμεί να συνεχίσει την κύηση, προϋποθέτει τη χρήση της ως απλού μέσου (μιας ανθρώπινης θερμοκοιτίδας, ενός εμβρυϊκού δοχείου) για τη διατήρηση του εμβρύου στη ζωή (S. Bordo, *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body*, University of California Press, 1993, και S. Feldman, «From occupied bodies to pregnant persons: How Kantian ethics should treat pregnancy and abortion», στο J. Kneller, και S. Axinn (επιμ.), *Autonomy and Community: Readings in Contemporary Kantian Social Philosophy*, State University of New York Press, 1998). Εξετάζεται, επιπλέον, και το πιο σύνθετο ζήτημα της υπόστασης του εμβρύου στο πλαίσιο μιας καντιανής ηθικής θεώρησης. Πιο συγκεκριμένα, τίθεται το ερώτημα αν η γυναίκα που προβαίνει σε άμβλωση μπορεί να θεωρηθεί ότι δε δείχνει τον απαιτούμενο σεβασμό στο έμβρυο, στερώντας του τη δυνατότητα να αποκτήσει έλλογη υποκειμενικότητα.

Όλα αυτά τα ζητήματα ηθικής και βιοηθικής είναι που θα μας απασχολήσουν στο παρόν βιβλίο. Σχετικά, τώρα, με τον υπότιτλο «καντιανές προσεγγίσεις», να πούμε ότι στα υπό εξέταση ζητήματα δεν υπάρχει στις περισσότερες περιπτώσεις *μία* καντιανή προσέγγιση. Κάθε ζήτημα εξετάζεται με παραπάνω από μία καντιανές προοπτικές, πολλές φορές αντίθετες μάλιστα μεταξύ τους. Παίρνοντας ως παράδειγμα το ζήτημα της ευθανασίας που συζητείται στο κεφάλαιο 2, δυο αντιτιθέμενα καντιανά συμπεράσματα προκύπτουν από την ανάλυσή του. Σύμφωνα με το πρώτο συμπέρασμα, η εκούσια ευθανασία σε περιπτώσεις ασθενών των οποίων οι έλλογες ικανότητες πρόκειται να πληγούν σοβαρά ή/και να καταστραφούν από την ασθένειά τους δείχνει σεβασμό στην ανθρώπινη ιδιότητά τους και άρα κρίνεται ηθικά δικαιολογημένη. Σύμφωνα με το δεύτερο συμπέρασμα, η ανθρώπινη ιδιότητα των ασθενών εκείνων των οποίων η έλλογη φύση πρόκειται να πληγεί σοβαρά ή/και να καταστραφεί από την ασθένεια γίνεται σεβαστή μέσω της διατήρησής τους στη ζωή. Με άλλα λόγια, η ευθανασία κρίνεται ως μια ηθικά προβληματική πράξη. Και τα δυο αυτά συμπεράσματα είναι καντιανά, καθώς βασίζονται στη θεμελιώδη για την καντιανή ηθική έννοια της ανθρώπινης ιδιότητας. Ενώ, όμως, το πρώτο συμπέρασμα

αποτελεί ένα καντιανό επιχείρημα υπέρ της εκούσιας ευθανασίας, το δεύτερο, αντίθετα, είναι ένα καντιανό επιχείρημα κατά της εκούσιας ευθανασίας.

Υποστηρίζω ότι η καντιανή ηθική, όχι απαραίτητα τα συμπεράσματα του ίδιου του Καντ, αλλά μια ηθική η οποία βασίζεται σε θεμελιώδεις καντιανές αρχές, αποτελεί ένα αποτελεσματικό μοντέλο ηθικής συζήτησης. Το μοντέλο αυτό μας βοηθά στην επίλυση πολλών ηθικών και βιοηθικών διλημμάτων ή, τουλάχιστον, προσφέρει το πεδίο για γόνιμο αναστοχασμό τους σε ένα διαφορετικό πλαίσιο. Εξετάζοντας ζητήματα όπως η άμβλωση, η ευθανασία, η πορνεία, η δωρεά και πώληση οργάνων υπό καντιανή προοπτική μπορεί να οδηγηθούμε στην αναθεώρηση προγενέστερων θέσεων και συμπερασμάτων μας για τα ζητήματα αυτά.

Αναμφισβήτητα, το έργο της εφαρμογής της καντιανής θεωρίας στην πράξη μας αφήνει με μια αίσθηση ικανοποίησης ότι η θεωρία αυτή έχει τελικά πολλά να προσφέρει στη σύγχρονη φιλοσοφική σκέψη. Ταυτόχρονα, μας υπενθυμίζει με πιο σαφή τρόπο, όπως θα γίνει φανερό, τα κενά, τις ελλείψεις και τα όρια της εφαρμογής της σε ηθικά και βιοηθικά ζητήματα που μας απασχολούν σήμερα.

2. Αυτοκτονία: Μια Φιλοσοφική Ανάλυση Εμπνευσμένη από το Έργο του I. Kant και του A. Schopenhauer.

Ινστιτούτο του Βιβλίου – Καρδαμίτσα, 2024.

Το παρόν βιβλίο πραγματεύεται το φιλοσοφικό ζήτημα της αυτοκτονίας, τόσο της υποβοηθούμενης όσο και της μη-υποβοηθούμενης. Η ανάλυση του φιλοσοφικού αυτού ζητήματος γίνεται μέσω της εξέτασης των ιδεών δύο σπουδαίων φιλοσόφων, του I. Kant και του A. Schopenhauer. Τόσο ο Kant όσο και ο Schopenhauer ασχολούνται με το ζήτημα της αυτοκτονίας και την καταδικάζουν. Τα επιχειρήματα, όμως, που χρησιμοποιεί ο καθένας από τους στοχαστές αυτούς κατά της αυτοκτονίας, τα οποία προκύπτουν από τα φιλοσοφικά τους συστήματα, είναι εντελώς διαφορετικά. Από τη μία, ο Kant συμπεραίνει ότι η αυτοκτονία δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να είναι συμβατή με την ηθική. Από την άλλη, ο Schopenhauer κρίνει ότι δεν είναι μεν η πράξη της αυτοκτονίας ανήθικη, αλλά αποτελεί εκείνη, εντούτοις, ένα λάθος, μια μάταιη κι ανόητη πράξη, η οποία δε δίνει λύση, με τρόπο ουσιαστικό, στο πρόβλημα του πόνου.

Στο βιβλίο αυτό, εξετάζονται διεξοδικά τα επιχειρήματα που ο Kant και ο Schopenhauer παραθέτουν κατά της αυτοκτονίας. Προχωράμε όμως, επιπλέον, πέρα από τις ιδέες των φιλοσόφων αυτών, σε

σύγχρονες φιλοσοφικές συζητήσεις γύρω από το ζήτημα της αυτοκτονίας, οι οποίες θεμελιώνονται στις κεντρικές θέσεις του Kant και του Schopenhauer. Οι καντιανοί στοχαστές, οι στοχαστές εκείνοι δηλαδή που αντλούν τα επιχειρήματά τους από τις βασικές θέσεις του Kant, έχουν ασχοληθεί ενδελεχώς με το ζήτημα της αυτοκτονίας. Ο ίδιος ο Kant, όπως αναφέρθηκε, ξεκαθαρίζει ότι η αυτοκτονία είναι ηθικά εσφαλμένη σε κάθε περίπτωση. Όποιο σκοπό κι αν επιδιώκει να πετύχει το άτομο με την αφαίρεση της ζωής του, ακόμη κι αν προχωρά στην πράξη αυτή για να γλιτώσει τους συνανθρώπους του από βέβαιο θάνατο ή για να υπερασπιστεί τα πιστεύω του, η αυτοκτονία δεν παύει να αποτελεί μια ανήθικη πράξη. Ορισμένοι καντιανοί φιλόσοφοι, παρ' όλα αυτά, υποστηρίζουν ότι το άτομο έχει, υπό όρους, το δικαίωμα να δώσει τέλος στη ζωή του, εφόσον το επιθυμεί. Επιπλέον, έχει υποστηριχτεί από κάποιους ότι υφίσταται κι ένα καντιανό καθήκον αυτοκτονίας στην περίπτωση συγκεκριμένων ατόμων. Αναφορικά με τη θεωρία του Schopenhauer, τώρα, αν και ο ίδιος ο φιλόσοφος κρίνει την πράξη της αυτοκτονίας ως ανόητη και μάταιη βλέπουμε ότι, αντλώντας από τις ιδέες του για τη ζωή και τον θάνατο, είναι δυνατό εντούτοις να ειπωθεί η αυτοκτονία ως μια ικανοποιητική λύση σε περιπτώσεις όπου ο πόνος καταντά αβάσταχτος για το άτομο.

Το βιβλίο αυτό χωρίζεται σε τρεις βασικές ενότητες. Στην πρώτη ενότητα, η οποία απαρτίζεται από τρία κεφάλαια, ασχολούμαστε με τον Kant και τους καντιανούς φιλοσόφους πάνω στο ζήτημα της αυτοκτονίας. Στο πρώτο κεφάλαιο, παρουσιάζονται και αναλύονται τα επιχειρήματα του Kant κατά της αυτοκτονίας, μέσα από τα έργα του. Το δεύτερο κεφάλαιο συμπεριλαμβάνει τη σύγχρονη φιλοσοφική συζήτηση μεταξύ καντιανών φιλοσόφων αναφορικά με το αν υφίσταται καντιανό δικαίωμα στην αυτοκτονία. Το τρίτο κεφάλαιο επικεντρώνεται σε ένα ακραίο επιχείρημα, ότι, δηλαδή, σε ορισμένες περιπτώσεις, υπάρχει καντιανό καθήκον αυτοκτονίας. Προχωρώντας στη δεύτερη ενότητα, η οποία συμπεριλαμβάνει δύο κεφάλαια, περνάμε στον Schopenhauer. Το τέταρτο κεφάλαιο, αναλύει τις ιδέες του φιλοσόφου για τον θάνατο και τη ζωή, καθώς και άλλες κεντρικές θέσεις του φιλοσοφικού του συστήματος. Το πέμπτο κεφάλαιο προχωρά στην ανάλυση των επιχειρημάτων του Schopenhauer κατά της αυτοκτονίας, καθώς και σε μια αναθεώρηση ορισμένων από εκείνα. Η τελευταία ενότητα, αποτελείται από ένα και μοναδικό κεφάλαιο, το κεφάλαιο 6. Πρόκειται, ουσιαστικά, για μια προσπάθεια - αντλώντας τόσο από τον Kant όσο και από τον Schopenhauer, από την καντιανή και από τη σοπενχουεριανή θεωρία - να οδηγηθούμε σε κάποια συμπεράσματα αναφορικά με το αν και πότε μπορεί να κριθεί δικαιολογημένη μια πράξη αυτοκτονίας. Όπως ειπώθηκε ήδη, οι θεωρίες των φιλοσόφων αυτών, διαφέρουν ριζικά στον τρόπο με τον οποίο κατακρίνουν την αυτοκτονία. Επιπλέον, όμως, όπως θα δούμε, αλληλοσυμπληρώνονται κι έτσι μας επιτρέπουν να δούμε το ζήτημα αυτό με τρόπο πιο σφαιρικό και ολοκληρωμένο.

Ας δούμε, όμως, διεξοδικότερα τι συμπεριλαμβάνει το κάθε κεφάλαιο του παρόντος βιβλίου. Ξεκινώντας

από την πρώτη ενότητα, το πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο «Η ηθική απαγόρευση της αυτοκτονίας», πραγματεύεται τις ιδέες του Kant για την αυτοκτονία, η οποία, σύμφωνα με εκείνον, αποτελεί την άμεση και ηθελημένη επιδίωξη του ατόμου να δώσει τέλος στη ζωή του. Η πράξη της αυτοκτονίας έρχεται σε σύγκρουση, θεωρεί ο Kant, με το καθήκον της αυτοσυντήρησης, το οποίο έχει το άτομο προς στον εαυτό του. Παρατίθενται στο κεφάλαιο αυτό όλα τα επιχειρήματα κατά της αυτοκτονίας, τα οποία ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί στα έργα του, όπως είναι το θεολογικό επιχείρημα, το επιχείρημα ότι η αυτοκτονία οδηγεί στην απώλεια της ηθικής αυτοκυριαρχίας του ατόμου, καθιστώντας το έτσι επικίνδυνο για την κοινωνία και το επιχείρημα ότι υπάρχει μια αντίφαση στη χρήση της ελευθερίας μας προκειμένου να καταστρέψουμε τον εαυτό μας, καθώς έτσι καταστρέφουμε την ίδια την ελευθερία μας. Επιπλέον, εξετάζεται το επιχείρημα ότι ο άνθρωπος, ο οποίος είναι το υποκείμενο της υποχρέωσης, εφόσον απαρνηθεί την προσωπικότητά του αυτοκτονώντας, αποσύρεται από κάθε υποχρέωση, κάτι το οποίο κρίνεται ως αντιφατικό, καθώς και εκείνο, σύμφωνα με το οποίο η καταστροφή του ατόμου ενέχει την εξάλειψη της ηθικότητας από τον κόσμο και συνεπώς η αυτοκτονία δεν μπορεί να είναι σύμφωνη με την ηθική.

Τέλος, εξετάζονται τα επιχειρήματα του Kant, τα οποία προκύπτουν από την υπέρτατη αρχή της ηθικής του, την κατηγορική προσταγή. Κατ' αρχάς, γίνεται αναφορά στη διατύπωση του καθολικού νόμου της κατηγορικής προσταγής. Σύμφωνα με τον ίδιο, ο γνώμονας της αυτοκτονίας του δυστυχισμένου ατόμου που σκέφτεται να αυτοκτονήσει δεν μπορεί να γίνει καθολικός νόμος και κατά συνέπεια η πράξη της αυτοκτονίας που προτείνεται σε αυτό τον γνώμονα είναι ανήθικη. Στη συνέχεια, περνάμε στη διατύπωση της ανθρώπινης ιδιότητας της κατηγορικής προσταγής του Kant, σύμφωνα με την οποία, η ανθρώπινη ιδιότητα του ατόμου, η έλλογη υποκειμενικότητα του δηλαδή, δεν επιτρέπεται σε καμία περίπτωση να χρησιμοποιείται ως απλό μέσο για κάποιον απώτερο σκοπό. Σύμφωνα με τον Kant, το άτομο που αυτοκτονεί χρησιμοποιεί την ανθρώπινη ιδιότητα στο ίδιο του το πρόσωπο ως απλό μέσο για πετύχει έναν σκοπό (για παράδειγμα, την αποφυγή μιας δυστυχισμένης ύπαρξης). Για τον λόγο αυτό, η πράξη της αυτοκτονίας είναι ανήθικη. Το επιχείρημα αυτό, το οποίο είναι κατά τη γνώμη μου το ισχυρότερο επιχείρημα του Kant κατά της αυτοκτονίας, θα εξεταστεί ενδελεχώς.

Στη συνέχεια, περνάμε σε κάποια παραδείγματα που παραθέτει ο ίδιος ο Kant, προκειμένου να μας δείξει ότι η αυτοκτονία είναι ασύμβατη με την ηθική, όχι μόνο στην περίπτωση του δυστυχισμένου ατόμου, αλλά σε κάθε περίπτωση. Εξετάζεται η αυτοκτονία του Κάτωνα, προκειμένου να μην γίνει εκείνος υποχείριο του Καίσαρα, αλλά και για να ενθαρρύνει τους Ρωμαίους να υπερασπιστούν την ελευθερία τους. Επιπλέον, θα δούμε την περίπτωση της Λουκρητίας, η οποία αυτοκτόνησε αφού βιάστηκε για λόγους τιμής, καθώς και την αυτοκτονία του Κούρτιου, του μυθολογικού εκείνου ήρωα, ο οποίος αυτοκτόνησε για να σωθεί η Ρώμη. Τέλος, εξετάζεται η περίπτωση του ανθρώπου ο οποίος δαγκώθηκε από

λυσσασμένο σκύλο και σκέφτεται να αυτοκτονήσει προκειμένου να αποφύγει το να μολύνει κι άλλους με την ασθένεια αυτή. Αν και οι σκοποί, τους οποίους επιδιώκουν να πετύχουν τα παραπάνω άτομα είναι θεμιτοί, αφαιρώντας τη ζωή τους οι άνθρωποι εκείνοι χρησιμοποιούν, αναπόφευκτα, την ανθρωπινή ιδιότητά τους ως απλό μέσο. Συμπερασματικά, σύμφωνα με τον Kant, η πράξη της αυτοκτονίας είναι ηθικά εσφαλμένη σε όλες τις περιπτώσεις ανεξαιρέτως.

Εξετάζεται, στη συνέχεια, η θέση του Kant ότι η ζωή δεν έχει απόλυτη αξία και σε ορισμένες περιπτώσεις χρειάζεται να θυσιάσει εκείνη χάριν της ηθικής. Όπως θα δούμε, δεν αναφέρεται εδώ ο Kant σε περιπτώσεις αυτοκτονίας, σε περιπτώσεις δηλαδή όπου το ίδιο το άτομο δίνει τέλος ηθελημένα στη ζωή του, αλλά στις περιπτώσεις των ονομαζόμενων από εκείνον «θυμάτων της μοίρας». Για παράδειγμα, ενός αθώου ανθρώπου που καταδικάζεται άδικα και καλείται να επιλέξει μεταξύ της σκλαβιάς ή της εκτέλεσης, ή ενός στρατιώτη ο οποίος θυσιάζει τη ζωή του στη μάχη υπερασπιζόμενος τους συμμάχους του. Στις περιπτώσεις αυτές, ο Kant είναι ξεκάθαρος ότι ο αθώος άνθρωπος οφείλει να επιλέξει την εκτέλεση έναντι της σκλαβιάς κι ο στρατιώτης οφείλει να θυσιάσει για τους συμμάχους του. Τα άτομα όμως αυτά δεν επιδιώκουν να πεθάνουν, ούτε αφαιρούν τα ίδια τη ζωή τους, σε αντίθεση με όσους προχωρούν στην αυτοκτονία. Με αυτό τον τρόπο, τα θύματα της μοίρας δε χρησιμοποιούν την ανθρωπινή ιδιότητα στο πρόσωπό τους ως απλό μέσο κι έτσι δε δείχνουν ασέβεια προς εκείνη.

Έχοντας αναλύσει τα επιχειρήματα του ίδιου του Kant για την ανηθικότητα της αυτοκτονίας, περνάμε στο δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο «Οι καντιανοί και το δικαίωμα του ατόμου στην αυτοκτονία», το οποίο συμπεριλαμβάνει σύγχρονες φιλοσοφικές συζητήσεις μεταξύ καντιανών φιλοσόφων, αναφορικά με το αν μπορεί να υφίσταται, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, ένα δικαίωμα του ατόμου στην αυτοκτονία. Εδώ οι απόψεις διίστανται. Αν και οι καντιανοί στοχαστές φαίνεται να συμφωνούν ότι η αυτοκτονία δεν είναι σε καμία περίπτωση δικαιολογημένη προκειμένου ένα άτομο να γλιτώσει από τον πόνο και τα βάσανά του, διαφωνούν εντούτοις για το αν η αυτοκτονία μπορεί να είναι ηθικά δικαιολογημένη σε άλλες περιπτώσεις. Για παράδειγμα, κάποιοι υποστηρίζουν ότι ένα άτομο έχει το δικαίωμα να προχωρήσει στην αυτοκτονία (υποβοηθούμενη ή όχι) εφόσον διαγιγνώσκεται με κάποια ασθένεια, η οποία πρόκειται να το καταστήσει ανοϊκό, όπως είναι το Αλτσχάιμερ. Το βασικό επιχείρημα όσων τάσσονται υπέρ ενός καντιανού δικαιώματος στην αυτοκτονία στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι ότι το άτομο αυτοκτονεί, ενώ οι έλλογες ικανότητές του είναι ακόμη ακέραιες, προκειμένου να αποφύγει την προσβολή εκείνων από την ασθένεια. Με αυτό τον τρόπο, η πράξη της αυτοκτονίας κρίνεται ως συμβατή με τον σεβασμό προς την ανθρωπινή ιδιότητα του ατόμου. Από την άλλη μεριά, ορισμένοι καντιανοί επιχειρηματολογούν κατά της αυτοκτονίας στη συγκεκριμένη περίπτωση, εξηγώντας ότι το άτομο που αυτοκτονεί, προτού η αρρώστια του πλήξει την έλλογη υποκειμενικότητά του, την καταστρέφει ηθελημένα το ίδιο.

Αν και αρκετοί καντιανοί στοχαστές κρίνουν τις θέσεις του ίδιου του Kant κατά της αυτοκτονίας ως σκληρές και άκαμπτες, προσπαθώντας με διάφορους τρόπους να την καταστήσουν ηθικά δικαιολογημένη, στο κεφάλαιο αυτό, υποστηρίζω ότι υπάρχουν παρ' όλα αυτά σοβαροί λόγοι να ακολουθήσουμε τη θέση περί απόλυτης απαγόρευσης της αυτοκτονίας του Kant. Κατ' αρχάς, όπως εξηγώ, μια δικαιολόγηση της αυτοκτονίας, η οποία στηρίζεται στον σεβασμό της έλλογης υποκειμενικότητας του ατόμου μπορεί να οδηγήσει σε πρακτικά προβλήματα. Για παράδειγμα, είναι δύσκολο να οριστεί η χρονική στιγμή που πρέπει να προχωρήσει το άτομο στην αυτοκτονία. Αν αυτοκτονήσει όταν οι έλλογες ικανότητες του είναι ακόμη ανέπαφες από την ασθένεια, καταστρέφει την έλλογη φύση του. Από την άλλη, αν περιμένει μέχρι η ασθένεια να πλήξει τις έλλογες ικανότητές του, τότε δεν επιτυγχάνει τον επιδιωκόμενο σκοπό του, δηλαδή να διατηρήσει τις έλλογες ικανότητές του ακέραιες ως το τέλος της ζωής του. Λαμβάνοντας υπόψη, επιπλέον, την ιδιαίτερη φύση ασθενειών όπως το Αλτσχάιμερ, με την έκπτωση των έλλογων ικανοτήτων των ασθενών να είναι απρόβλεπτη και με διακυμάνσεις, είναι εξαιρετικά δύσκολο στην πράξη να αποφασίσουμε ποια είναι η κατάλληλη στιγμή για να αυτοκτονήσει το άτομο.

Επιπλέον, αν η αυτοκτονία δικαιολογείται ηθικά μόνο στην περίπτωση που το άτομο πάσχει από κάποια ασθένεια η οποία πρόκειται να καταστρέψει τις έλλογες ικανότητές του, δεν μπορούμε, σύμφωνα με την καντιανή ηθική θεωρία, να μιλάμε για δικαίωμα στην αυτοκτονία σε περίπτωση άλλων ασθενών οι οποίοι, αν και πονούν και υποφέρουν, πάσχουν εντούτοις από ασθένειες οι οποίες δεν προβλέπεται να επηρεάσουν την έλλογη υποκειμενικότητά τους. Με αυτό τον τρόπο, μας προβληματίζει το γεγονός ότι ένας ασθενής με Αλτσχάιμερ έχει το δικαίωμα να αυτοκτονήσει, αλλά ένας άλλος ασθενής τελικού σταδίου δεν έχει το ίδιο δικαίωμα, όσο αβάσταχτος κι αν είναι ο πόνος του κι ανεξάρτητα με το αν ο ίδιος βιώνει συναισθήματα εξευτελισμού και ταπείνωσης. Συνεπώς, αν τα πάντα κρίνονται από τον βαθμό που πρόκειται να επηρεαστούν οι έλλογες ικανότητες του ατόμου από την ασθένεια, η αυτοκτονία (κι εδώ έχουμε κατά νου κυρίως την υποβοηθούμενη αυτοκτονία) είναι προσβάσιμη μόνο σε λίγους ασθενείς. Ως ανθρώπινα όντα, όμως, τα οποία δεν είναι μονάχα έλλογα υποκείμενα, δε μένουμε απόλυτα ικανοποιημένοι από μια τέτοια δικαιολόγηση της αυτοκτονίας, η οποία παραβλέπει οτιδήποτε άλλο εκτός από την έλλογη φύση μας.

Τέλος, φτάνουμε στο προβληματικό συμπέρασμα ότι το άτομο που χάνει τις έλλογες ικανότητές του, χάνει αυτόματα και την αξιοπρέπειά του. Με αυτό τον τρόπο, αποκτά την υπόσταση ενός ζώου ή ενός πράγματος και μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως απλό μέσο από τους υπόλοιπους. Συνεπώς, φαίνεται αποδεκτό να γίνει ευθανασία στα άτομα αυτά χωρίς τη συγκατάθεσή τους ή ακόμη και να χρησιμοποιηθούν εκείνα ως πειραματόζωα. Προκειμένου να αποφευχθεί ένα τέτοιο συμπέρασμα, χρειάζεται να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι τα άτομα που έχουν χάσει τις έλλογες ικανότητές τους υπήρξαν κάποτε έλλογα υποκείμενα, καθώς και το ότι ενδέχεται να συνεχίζουν να έχουν, ακόμη και στην

τωρινή τους κατάσταση, ίχνη ή θραύσματα ανθρώπινης ιδιότητας, τα οποία δεν είναι σωστό να παραβλέψουμε. Εφόσον, όμως, θεωρήσουμε ότι οφείλουμε να σεβόμαστε τα στοιχεία εκείνα της ανθρώπινης ιδιότητας που έχουν απομείνει στο άτομο, αλλά και ότι πρέπει να βλέπουμε έναν ανοϊκό ασθενή, όχι μόνο όπως είναι τώρα, αλλά και όπως ήταν στο παρελθόν (όταν είχε έλλογες ικανότητες), οδηγούμαστε πίσω στον Kant και στην απόλυτη απαγόρευση της αυτοκτονίας. Κι όμως κάτι τέτοιο είναι, θεωρώ, προτιμότερο από το να προχωράμε στη διαδικασία μέτρησης και σύγκρισης της έλλογης υποκειμενικότητας των ατόμων, προκειμένου να αποφανθούμε για το αν ή όχι είναι η αυτοκτονία ηθικά δικαιολογημένη στην περίπτωση τους.

Μετά από τη συζήτηση για το αν υφίσταται δικαίωμα στην αυτοκτονία, περνάμε στο τρίτο κεφάλαιο, με τίτλο «Υπάρχει καντιανό καθήκον αυτοκτονίας». Η θέση ότι μπορεί να υφίσταται, σε ορισμένες περιπτώσεις, ένα καντιανό καθήκον αυτοκτονίας έχει υποστηριχθεί από τον D. Cooley. Η πρώτη περίπτωση, στην οποία θεωρεί ότι υπάρχει καντιανό καθήκον αυτοκτονίας ο Cooley είναι εκείνη των ατόμων που προβλέπεται ότι θα καταστούν ανοϊκά. Σύμφωνα με τον Cooley, το άτομο αυτό έχει ηθική υποχρέωση να προχωρήσει στην αυτοκτονία προτού η ασθένειά του πλήξει τις έλλογες ικανότητές του. Επιπλέον, υπάρχει καντιανό καθήκον αυτοκτονίας στην περίπτωση ενός ανθρώπου που, εξαιτίας ψυχαναγκαστικών διαταραχών, είναι επιρρεπής σε πράξεις παιδοφιλίας. Προκειμένου, λοιπόν, το άτομο αυτό να αποφύγει την ασέλγεια σε παιδιά, οφείλει, σύμφωνα με τον Cooley, να αφαιρέσει τη ζωή του. Με αυτό τον τρόπο, αποφεύγει τη χρήση των παιδιών ως απλών μέσων για την ικανοποίηση των ορέξεών του. Ταυτόχρονα, διατηρεί ακέραιη και τη δική του ηθική υπόσταση, την αξιοπρέπειά του, την οποία θα έχανε εφόσον προχωρούσε στην τέλεση παιδοφιλικών πράξεων.

Στο κεφάλαιο αυτό, υποστηρίζω ότι ο Cooley λανθασμένα θεωρεί ότι οι μελλοντικά ανοϊκοί άνθρωποι έχουν καθήκον να αυτοκτονήσουν, συγχέοντας καντιανούς με συνεπειοκρατικούς συλλογισμούς. Διότι, στην περίπτωση που αυτοκτονούσαν τα άτομα αυτά όσο είχαν έλλογες ικανότητες, θα χρησιμοποιούσαν την ανθρώπινη ιδιότητά τους ως απλό μέσο, πράγμα το οποίο είναι ηθικά εσφαλμένο. Και στην περίπτωση του ατόμου με παιδοφιλικές τάσεις δεν είναι δυνατό, όπως εξηγώ, να υποστηριχθεί η θέση ότι η αυτοκτονία αποτελεί πράξη σεβασμού της ανθρώπινης ιδιότητας στο πρόσωπό του. Το άτομο αυτό αναγκαστικά χρησιμοποιεί την έλλογη υποκειμενικότητά του ως απλό μέσο αυτοκτονώντας κι έτσι η πράξη του αυτή είναι ανήθικη.

Ο Cooley σωστά υποστηρίζει ότι, αν το παραπάνω άτομο αυτοκτονούσε, θα ελαχιστοποιούνταν η βλάβη ή το κακό στους άλλους, όμως αυτό πρόκειται για ένα καθαρά συνεπειοκρατικό και όχι καντιανό επιχείρημα. Στα πλαίσια μιας καντιανής θεωρίας, η ηθικότητα ή όχι μιας πράξης δεν κρίνεται από τα αποτελέσματά της. Επιπλέον, εξηγώ ότι η πράξη της αυτοκτονίας στην περίπτωση του ατόμου με

παιδοφιλικές τάσεις δεν είναι μονόδρομος. Το άτομο αυτό μπορεί και οφείλει να δείξει σεβασμό στην ανθρωπινή ιδιότητά του επιλέγοντας, όπως και ο ίδιος ο Cooley αναγνωρίζει, να πράξει διαφορετικά, για παράδειγμα, να μείνει μακριά από παιδιά. Επιπλέον, έχει την επιλογή να αναζητήσει ψυχιατρική βοήθεια προκειμένου να θέσει υπό έλεγχο τις ροπές του ή, στη χειρότερη περίπτωση, να καταφύγει στον χημικό ευνουχισμό, ο οποίος είναι σίγουρα προτιμότερος από την αυτοκτονία.

Στη συνέχεια, περνάμε στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, το οποίο αναφέρεται στη φιλοσοφική σκέψη του Schopenhauer και προχωράμε στο τέταρτο κεφάλαιο με τίτλο «Θάνατος και Ζωή». Στο κεφάλαιο αυτό παρατίθενται και αναλύονται οι κεντρικές ιδέες του φιλοσοφικού συστήματος του Schopenhauer και οι θέσεις του φιλοσόφου για τη ζωή και τον θάνατο. Σύμφωνα με τον πεσιμιστή φιλόσοφο, η ζωή δεν είναι τίποτα παραπάνω από ένα εκκρεμές το οποίο ταλαντεύεται από τον πόνο στην ανία. Η ζωή του κάθε ανθρώπου ανεξαιρέτως χαρακτηρίζεται από πόνο, σε μικρότερο ή σε μεγαλύτερο βαθμό. Ο θάνατος, σύμφωνα με εκείνον, μπορεί να λυτρώσει το άτομο από τον πόνο και τα βάσανα κι έτσι δεν είναι σωστό να θεωρείται ως κάτι το κακό, αλλά αντίθετα πρέπει να τον βλέπουμε σαν έναν φίλο που θα μας λυτρώσει από το βάρος της ύπαρξης.

Το κεφάλαιο αυτό εμπεριέχει μια ανάλυση των επιχειρημάτων του Schopenhauer κατά του φόβου του θανάτου από το έργο του *Ο Κόσμος ως Βούληση και Παράσταση* (τόμος I και II). Τα πρώτα δύο επιχειρήματα είναι εμπνευσμένα από την επικούρεια φιλοσοφία. Σύμφωνα με το πρώτο, υποστηρίζεται ότι υπάρχει μια συμμετρία μεταξύ της μη-ύπαρξης πριν από τη γέννηση και εκείνης μετά τον θάνατο. Εφόσον η πρώτη δε μας τρομάζει, εξηγεί ο Schopenhauer, δε θα έπρεπε να μας τρομάζει ούτε η δεύτερη. Το δεύτερο επιχείρημα αναφέρεται στην απουσία συνείδησης η οποία χαρακτηρίζει τον θάνατο. Εφόσον όταν πεθάνουμε δεν έχουμε συνείδηση, «Ο θάνατος οὐδέν πρὸς ἡμᾶς», δηλαδή ο θάνατος δε μας αφορά. Αντίθετα, όσο ζούμε (κι έχουμε συνείδηση), ο θάνατος δεν υφίσταται κι έτσι είναι ανόητο να τον φοβόμαστε. Το τρίτο επιχείρημα του Schopenhauer είναι ότι η μη-ύπαρξη είναι προτιμότερη της ύπαρξης, καθώς η ζωή δεν είναι τίποτα παραπάνω από ένας συνεχής πόνος. Τέλος, το τέταρτο επιχείρημα αναφέρεται στη θέση του Schopenhauer ότι ο θάνατος δεν μπορεί να καταστρέψει την αληθινή μας φύση, τη βούληση, η οποία παραμένει άφθαρτη και αναλλοίωτη και συνεχίζει να εκδηλώνεται στα φαινόμενα των υπόλοιπων ατόμων.

Στο κεφάλαιο αυτό εξηγώ ότι, στην πραγματικότητα, ο Schopenhauer δεν ήταν τόσο κοντά όσο νόμιζε στον Επίκουρο. Υποστηρίζοντας τη θέση ότι ο θάνατος είναι προτιμότερος από τη ζωή, φαίνεται να συγκρούεται με την επικούρεια θέση ότι ο θάνατος είναι ένα τίποτα για εμάς, εφόσον δεν μπορεί να επηρεάσει την ευημερία μας, και με αυτό τον τρόπο δεν έχει καμία αξία. Αν και ο Schopenhauer συμφωνεί με τον Επίκουρο αναφορικά με την εγγενή αξία του θανάτου, ταυτόχρονα υποστηρίζει ότι η

σχετική του αξία μπορεί να είναι θετική. Με άλλα λόγια, οι Επικούρειοι είχαν δίκιο ότι ο θάνατος είναι εγγενώς ούτε καλός ούτε κακός, αλλά ο Schopenhauer αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο ο θάνατος να είναι συγκριτικά καλύτερος από το να είναι κάποιος ζωντανός και να υποφέρει.

Αν, όμως, δούμε τον θάνατο με τον τρόπο αυτό, αφήνουμε ανοιχτό το ενδεχόμενο κάποιοι να τον θεωρήσουν χειρότερο από τη ζωή. Στην περίπτωση του καλλιτέχνη, για παράδειγμα, ο οποίος, σύμφωνα με τον Schopenhauer, είναι ικανός να ξεφύγει μέσω της τέχνης από τη βούληση και κατ' επέκταση από τον πόνο, έστω και περιστασιακά, ο θάνατος μπορεί να κριθεί ως χειρότερος από τη ζωή. Πολύ περισσότερο, στην περίπτωση του αλτρουιστή ανθρώπου, ο οποίος απέχει ελάχιστα από την αληθινή σωτηρία, η οποία για τον Schopenhauer είναι η άρνηση της βούλησης και η οποία απαιτεί το άτομο να παραμείνει ζωντανό για να τη βιώσει, υπάρχει σοβαρός λόγος να προτιμήσει τη ζωή έναντι του θανάτου.

Τέλος, στο κεφάλαιο αυτό, παρατίθεται η θέση του Schopenhauer για την πραγματική σωτηρία του ατόμου από τον πόνο, την άρνηση της βούλησης. Εξηγείται ο τρόπος με τον οποίο ο αλτρουιστής, με το να αισθάνεται τον πόνο των άλλων ως δικό του πόνο, καταλήγει εν τέλει να κατανοήσει τη ματαιότητα της ύπαρξης. Συνειδητοποιεί ότι, όσο πόνο κι αν εξαλείψει, ο πόνος συνεχίζει να υπάρχει και να βασανίζει όλα τα έμβια όντα. Αυτή η συνειδητοποίησή του τον κάνει να παραιτηθεί σταδιακά από τη ζωή κι έτσι μεταβαίνει από την αρετή στον ασκητισμό. Ζει μια ζωή ηθελημένης φτώχειας, ακραίας νηστείας και αυτοβασανισμού, προκειμένου να υποτάξει τη βούληση. Στο τέλος, το άτομο αυτό φτάνει σε μια κατάσταση απόλυτης εσωτερικής ηρεμίας και γαλήνης, όπου τίποτα δεν μπορεί πλέον να το ταράξει. Αν και η περίπτωση του ασκητή, όπως περιγράφεται από τον Schopenhauer, είναι στην πραγματικότητα σπάνια, υπάρχει εντούτοις κι ένα δεύτερο μονοπάτι για την άρνηση της βούλησης, εκείνο του υπέρμετρου προσωπικού πόνου του ανθρώπου, ο οποίος τον οδηγεί στην ολοκληρωτική παραιτηση από τη ζωή.

Εύλογα κάποιος μπορεί να θεωρήσει εδώ ότι τα επιχειρήματα του Schopenhauer κατά του φόβου του θανάτου καθίστανται ανίσχυρα, εφόσον δεχτούμε τη θέση του ότι η αληθινή σωτηρία, η άρνηση της βούλησης, απαιτεί το άτομο να παραμείνει ζωντανό. Υποστηρίζω, παρ' όλα αυτά, ότι υπάρχει τρόπος να αντλήσουμε παρηγοριά από τα επιχειρήματα του Schopenhauer καταφεύγοντας στην επικούρεια διδασκαλία. Διότι οι Επικούρειοι υποστηρίζουν ότι πρέπει να επιθυμούμε τη ζωή και να την απολαμβάνουμε, προτρέποντάς μας, όμως, να το κάνουμε αυτό, χωρίς να φοβόμαστε τον θάνατο, ο οποίος, όπως τονίζουν, δε μας αφορά. Με τον ίδιο τρόπο, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η ελπίδα για την αληθινή σωτηρία που περιγράφει ο Schopenhauer μας δίνει λόγο να ζήσουμε, αλλά όχι και λόγο για να φοβόμαστε τον θάνατο. Η προσμονή της σωτηρίας, λοιπόν, μπορεί να ειπωθεί ως μια παρηγοριά για την ίδια τη ζωή. Είναι παρηγορητικό ότι, όσο ζούμε, υπάρχει ελπίδα να νικήσουμε τη βούληση και να φτάσουμε στην κατάσταση απόλυτης γαλήνης που περιγράφει ο Schopenhauer. Από την άλλη, ακόμη κι

αν δε φτάσουμε στην ανώτερη αυτή κατάσταση, ο θάνατος είναι εντούτοις ένας φίλος που έρχεται να μας απελευθερώσει από τον πόνο και τα βάσανα της ύπαρξης.

Το πέμπτο κεφάλαιο πραγματεύεται τις θέσεις του Schopenhauer κατά της αυτοκτονίας. Ο φιλόσοφος ξεκαθαρίζει ότι η αυτοκτονία δεν είναι ανήθικη, ούτε και πρέπει να θεωρείται ως ένα έγκλημα. Κατανοεί απόλυτα πώς ένας άνθρωπος φτάνει στο σημείο να αυτοκτονήσει, εξηγώντας ότι ο πόνος του έχει φτάσει να είναι τόσο έντονος που τον κάνει να μη φοβάται πλέον τον θάνατο, όπως οι υπόλοιποι άνθρωποι. Τον βλέπει, αντίθετα σε μια λύτρωση και φαίνεται να έχει κατανοήσει πλήρως τα επιχειρήματα του ίδιου Schopenhauer κατά του φόβου του θανάτου και κυρίως εκείνο σύμφωνα με το οποίο η μη-ύπαρξη είναι προτιμότερη της ύπαρξης.

Παρ' όλα αυτά, ο Schopenhauer παραθέτει τρία βασικά επιχειρήματα κατά της αυτοκτονίας. Σύμφωνα με το πρώτο, η αυτοκτονία είναι, ουσιαστικά, μια μάταιη και ανόητη πράξη, η οποία δεν αποτελεί την άρνηση, αλλά αντίθετα την επιβεβαίωση, της βούλησης. Κι αυτό γιατί ο αυτοκτόνος, όπως τον παρουσιάζει ο Schopenhauer, βούλεται τη ζωή, αλλά είναι ανικανοποίητος μόνο από τις συνθήκες με τις οποίες εκείνη του δόθηκε. Η αυτοκτονία, επομένως, είναι ανόητη, διότι το άτομο δεν καταστρέφει τη βούληση, όπως νομίζει. Είναι, επιπλέον, μάταιη, διότι με την αυτοκτονία του το άτομο δεν μπορεί να επηρεάσει με κανένα τρόπο τη βούληση και κατ' επέκταση τη ρίζα του κάθε πόνου. Σύμφωνα με το δεύτερο επιχείρημα του Schopenhauer, ο άνθρωπος που αυτοκτονεί για να γλιτώσει από τον πόνο και τα βάσανά του είναι εγωιστής. Επιδιώκει να αποφύγει μόνο τον δικό του πόνο, βλέποντας έτσι τον προσωπικό του πόνο ως διαφορετικό από τον πόνο των υπόλοιπων. Καταστρέφει τον εαυτό του, αφήνοντας πίσω του έναν κόσμο γεμάτο πλάσματα που πονούν και υποφέρουν. Περνώντας, τώρα στο τρίτο επιχείρημα κατά της αυτοκτονίας, ο Schopenhauer αναφέρει ότι δεν αποτελεί εκείνη γνήσια απελευθέρωση από τον πόνο, ακόμα και για το ίδιο το άτομο που αφαιρεί τη ζωή του. Η αυτοκτονία αποτελεί ένα λάθος, διότι εμποδίζει το άτομο να φτάσει στην αληθινή σωτηρία, την άρνηση της βούλησης. Αντί να χρησιμοποιήσει τον πόνο του, προκειμένου να φτάσει σε μία ανώτερη κατάσταση αληθινής λύτρωσης, το άτομο καταστρέφει τον εαυτό του, καταφεύγοντας έτσι σε μια μόνο φαινομενική απελευθέρωση.

Στο σημείο αυτό, εύλογα προβληματιζόμαστε. Εφόσον ο Schopenhauer κρίνει ότι η αυτοκτονία είναι ένα λάθος, το οποίο καταστρέφει κάθε ελπίδα για την πραγματική σωτηρία, γιατί να μη δούμε και τον θάνατο από άλλα αίτια ως κάτι που κλείνει οριστικά τον δρόμο για την άρνηση της βούλησης και με αυτό τον τρόπο ως κάτι το κακό; Δε θα έπρεπε να φοβόμαστε τον θάνατο και να προσκολλώμαστε στη ζωή με την ελπίδα ότι θα επιτύχουμε τη γνήσια λύτρωση από τον πόνο και τα βάσανα; Στο κεφάλαιο αυτό, προχωρώ σε μια αναθεώρηση των θέσεων του Schopenhauer κατά της αυτοκτονίας, έτσι ώστε η επιχειρηματολογία

του κατά του φόβου του θανάτου να μη χάσει την ισχύ της. Εξηγώ, κατ' αρχάς, ότι σύμφωνα με τις θέσεις του Schopenhauer για τον χαρακτήρα του ατόμου, ο άνθρωπος που αυτοκτονεί δεν μπορεί στην πραγματικότητα να κάνει κάτι διαφορετικό. Για εκείνον, η αληθινή σωτηρία δεν αποτελεί επιλογή κι έτσι η αυτοκτονία του δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ένα λάθος.

Επιπροσθέτως, υποστηρίζω ότι η αυτοκτονία δεν είναι απαραίτητα μάταιη και ανόητη. Για τους πονεμένους εκείνους ανθρώπους, οι οποίοι δεν είναι σε θέση να υποτάξουν τη βούληση και να φτάσουν στην ανώτερη κατάσταση λύτρωσης, η αυτοκτονία φαίνεται να αποτελεί τη δεύτερη καλύτερη λύση. Εφόσον εκείνοι αντιλαμβάνονται ότι με την αυτοκτονία τους δεν καταστρέφουν τη βούληση, παρά μόνο το φαινόμενό τους, γιατί να μη σταματήσουν τουλάχιστο τον δικό τους πόνο; Θα μπορούσαμε, επιπλέον, να δούμε την αυτοκτονία στην περίπτωση αυτή ως μια αξιέπαινη πράξη, καθώς ο άνθρωπος που γνωρίζει ότι δεν μπορεί να νικήσει τη βούληση, έχει εντούτοις το θάρρος να αφαιρέσει τη ζωή του, έχοντας κατανοήσει τη φιλοσοφική αλήθεια ότι ο θάνατος είναι ένα τίποτα για εμάς. Τέλος, μπορεί να θεωρηθεί ότι το άτομο που αυτοκτονεί ξεφεύγει από τον εγωκεντρισμό του, απεγκλωβίζεται από την ατομική του ύπαρξη και επιτρέπει στην αληθινή του φύση, τη βούληση, να ζει πλέον σε άλλα άτομα.

Εξηγώ ότι υφίσταται, εντούτοις, μια σημαντική διαφορά μεταξύ του θανάτου από αυτοκτονία και του θανάτου από άλλα αίτια, έξω από τον έλεγχο του ατόμου. Διότι ο Schopenhauer θα έλεγε ότι το άτομο που αυτοκτονήσει έπραξε παράλογα, αποφεύγοντας ηθελημένα τον πόνο, ο οποίος θα μπορούσε ενδεχομένως να τον οδηγήσει στην αληθινή σωτηρία. Αντίθετα, το άτομο που πέθανε χωρίς να το επιδιώξει, έζησε μια ζωή καλύτερη από εκείνη του αυτόχειρα, καθώς δεν έκανε ηθελημένα κάτι για να κλείσει οριστικά το μονοπάτι προς την άρνηση της βούλησης. Υποστηρίζω ότι, ακόμη κι αν δεχτούμε ότι η ζωή του αυτόχειρα υστερεί έναντι, για παράδειγμα, του ατόμου που πέθανε από κάποια ασθένεια, οφείλουμε εντούτοις να αναγνωρίσουμε τη σπανιότητα της αληθινής σωτηρίας. Με αυτό τον τρόπο, μπορούμε να αντλήσουμε παρηγοριά, ακόμη και για τον θάνατο ο οποίος προκύπτει από αυτοκτονία.

Ακόμη και αν δεχτούμε την άρνηση της βούλησης, όπως ο Schopenhauer, ως την πραγματική λύτρωση από τον πόνο της ύπαρξης, μπορούμε εντούτοις να δούμε την αυτοκτονία ως τη δεύτερη καλύτερη λύση. Εφόσον το άτομο δεν απαιτάται ότι με την αυτοκτονία του καταστρέφει τη βούληση και εφόσον γνωρίζει ότι δεν μπορεί να φτάσει στην ανώτερη αυτή κατάσταση λύτρωσης, δε χρειάζεται να συμμεριστούμε τη θέση του Schopenhauer ότι προβαίνει σε ένα λάθος, μια μάταιη και ανόητη πράξη. Με αυτό τον τρόπο, υποστηρίζω, η θεωρία του Schopenhauer μπορεί να προσφέρει μια εύλογη δικαιολόγηση της υποβοηθούμενης αυτοκτονίας, στις περιπτώσεις ασθενών που πονούν και υποφέρουν. Οι ασθενείς εκείνοι, εφόσον δεν μπορούν να φτάσουν στην άρνηση της βούλησης και γνωρίζοντας ότι δεν την καταστρέφουν με τον τερατισμό της ζωής τους, είναι δικαιολογημένο να καταφύγουν στην

υποβοηθούμενη αυτοκτονία προκειμένου να απαλλαχθούν από τον πόνο τους.

Κι έτσι περνάμε στην τελευταία ενότητα του βιβλίου, «Kant και Schopenhauer», και στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο με τίτλο «Συμπεράσματα και Στοχασμοί». Προχωρώ στο κεφάλαιο αυτό σε μια σύγκριση και αξιολόγηση της θεωρίας που έχει τις ρίζες της στις ιδέες του Kant, της καντιανής θεωρίας, κι εκείνης που θεμελιώνεται στις ιδέες του Schopenhauer, της σοπενχαουεριανής θεωρίας. Οι θεωρίες αυτές, οι οποίες είναι τόσο διαφορετικές μεταξύ τους αναφορικά με τη δικαιολόγηση ή όχι της αυτοκτονίας, φαίνεται εντούτοις να αλληλοσυμπληρώνονται, επιτρέποντας έτσι στον αναγνώστη να δει το ζήτημα της αυτοκτονίας πιο σφαιρικά και ολοκληρωμένα. Από τη μια μεριά, η καντιανή θεωρία δίνει έμφαση στην ανθρώπινη ιδιότητα, την έλλογη υποκειμενικότητα, του ατόμου. Κι από την άλλη μεριά, η σοπενχαουεριανή θεωρία επικεντρώνεται στον πόνο, ο οποίος είναι αναπόφευκτα συνυφασμένος με την ύπαρξή μας. Έτσι, σύμφωνα με την πρώτη θεωρία, οφείλουμε να προστατεύουμε την έλλογη υποκειμενικότητά μας και συνεπώς να μην αφαιρούμε τη ζωή μας, ακόμη κι αν ο πόνος μας γίνει αβάσταχτος. Σύμφωνα με τη δεύτερη, αντίθετα, δικαιολογημένα καταφεύγουμε κάποιες φορές στην αυτοκτονία, όταν δεν μπορούμε πλέον να αντέξουμε τον πόνο μας. Επειδή τόσο η έλλογη φύση όσο και ο πόνος είναι βασικά στοιχεία της ανθρώπινης μας ύπαρξης, η κάθε μία από τις θεωρίες αυτές εμπεριέχει μια βασική αλήθεια για τα ανθρώπινα όντα.

Σίγουρα, η περιγραφή που δίνει ο Schopenhauer του βασανισμένου ανθρώπου που αυτοκτονεί, όντας σε κατάσταση αβάσταχτου πόνου (ψυχικού ή σωματικού), είναι πιο αληθοφανής από εκείνη του Kant, ο οποίος μας παρουσιάζει το άτομο στα πρόθυρα της αυτοκτονίας ως απόλυτα ικανό να σκεφτεί με τρόπο λογικό, να κατασκευάσει γνώμονες, να τους καθολικεύσει κι έτσι να βγάλει συμπεράσματα για την ηθικότητα της πράξης της αυτοκτονίας. Επιπλέον, παρατηρούμε τον Kant να είναι υπερβολικά σκληρός απέναντι στο άτομο που αποπειράται να αυτοκτονήσει, αναφέροντας ότι αυτό (εφόσον η απόπειρά του αποτύχει) έχει πλέον αποκτήσει την υπόσταση ενός πράγματος, το οποίο μπορεί ο οποιοσδήποτε να χρησιμοποιήσει. Με αυτό τον τρόπο, η αποτυχία τερματισμού της φυσικής ύπαρξης του ατόμου φέρνει αναπόφευκτα, για τον Kant, το τέλος της ηθικής του ύπαρξης. Αντίθετα, ο Schopenhauer, ο οποίος βίωσε κι ο ίδιος σε νεαρή ηλικία την αυτοκτονία του πατέρα του, συμπαθεί βαθιά το άτομο που καταφεύγει στην αυτοκτονία, ξεκαθαρίζοντας ότι ούτε ανήθικη, ούτε εγκληματική είναι εκείνη. Τα συναισθήματά μας για έναν δικό μας άνθρωπο που αυτοκτόνησε, εξηγεί ο Schopenhauer, είναι ο οίκτος, η λύπη, η συμπάθεια, ακόμη και ο θαυμασμός, για το θάρρος του να αψηφίσει τον θάνατο, τον οποίο οι περισσότεροι φοβούνται.

Με αυτό τον τρόπο, η σοπενχαουεριανή θεωρία προσφέρει μια ενδιαφέρουσα φιλοσοφική υποστήριξη της υποβοηθούμενης αυτοκτονίας, σε περιπτώσεις ασθενών που πονούν και υποφέρουν αβάσταχτα, τόσο

ψυχικά όσο και σωματικά. Αντίθετα, οι καντιανοί δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να δικαιολογήσουν την υποβοηθούμενη αυτοκτονία εξαιτίας του πόνου, όσο ακραίος και αφόρητος κι αν είναι αυτός, εφόσον δεν έχει πλήξει τις έλλογες ικανότητες του ασθενή. Σαφώς, η σοπενχαουεριανή θεωρία μας φαίνεται πιο ανθρώπινη στο ζήτημα αυτό, διότι μπορεί να δικαιολογήσει την αυτοκτονία στην περίπτωση που ο πόνος γίνεται αβάσταχτος για το άτομο.

Παρ' όλα αυτά, όμως, εφόσον η ζωή όλων των ανθρώπων χαρακτηρίζεται από τον πόνο και τα βάσανα, η σοπενχαουεριανή θεωρία φαίνεται να δικαιολογεί την αυτοκτονία σε περιπτώσεις άτομων των οποίων ο πόνος δεν είναι, στην πραγματικότητα, ανυπέρβλητος. Για παράδειγμα, ένα άτομο που βιώνει μια ερωτική απογοήτευση μπορεί να οδηγηθεί στην αυτοκτονία εξαιτίας του έντονου ψυχικού πόνου του. Κι όμως, αν δεν αυτοκτονούσε, πιθανότατα θα ξεπερνούσε τον πόνο του αυτό και θα μετάνιωνε μελλοντικά για την απόπειρα που έκανε. Κι έτσι, ενώ αναγνωρίζουμε ότι ο πόνος πρέπει σε ορισμένες περιπτώσεις να δικαιολογεί την αυτοκτονία, δεν αποδεχόμαστε ότι η έλλογη υποκειμενικότητά μας μπορεί να θυσιάσει εξαιτίας του οποιουδήποτε πόνου. Είναι, παρ' όλα αυτά, δύσκολο, σύμφωνα με τη σοπενχαουεριανή θεωρία, να εξηγήσουμε γιατί είναι η περίπτωση της αυτοκτονίας από ερωτική απογοήτευση αδικαιολόγητη, καθώς είναι στη δικαιοδοσία του ατόμου που πονά να επιλέξει αν ή όχι θα συνεχίσει να ζει με τον πόνο του. Επιπλέον, ο άνθρωπος που περιγράφει ο Schopenhauer στα πρόθυρα της αυτοκτονίας φαίνεται να υποφέρει τόσο έντονα που δεν είναι σε θέση να δει ψύχραιμα την κατάσταση του και να εξετάσει το ενδεχόμενο να προσπαθήσει να αντέξει τη συμφορά του.

Εύλογα, λοιπόν, προβληματιζόμαστε με πτυχές τόσο της καντιανής, όσο και της σοπενχαουεριανής θεωρίας. Από τη μία, θεωρούμε ότι ο πόνος του ατόμου πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στη δικαιολόγηση της αυτοκτονίας, από την άλλη όμως δε θα θέλαμε να δικαιολογήσουμε την αυτοκτονία εξαιτίας του κάθε πόνου. Συμφωνούμε με τον Kant αναφορικά με την αξία της έλλογης υποκειμενικότητας και με την ύπαρξη καθήκοντος προστασίας της. Διστάζουμε, εντούτοις, να δεχτούμε ότι, για παράδειγμα, ένας ασθενής τελικού σταδίου που πονά αφόρητα δεν έχει δικαίωμα να δώσει τέλος στη φυσική και, κατ' επέκταση, αναπόφευκτα, στην ηθική του ύπαρξη κι έτσι να καταφύγει στην υποβοηθούμενη αυτοκτονία.

Συμπεραίνω ότι ένας συνδυασμός της καντιανής και της σοπενχαουεριανής θεωρίας μπορεί να μας καθοδηγήσει ορθότερα στην κρίση μας διαφόρων περιπτώσεων αυτοκτονίας. Είναι εύλογο, λοιπόν, να δούμε την αυτοκτονία ως την έσχατη λύση σε περιπτώσεις που ο πόνος του ατόμου είναι πραγματικά ανυπέρβλητος. Ενώ δεχόμαστε την αξία της έλλογης υποκειμενικότητάς, κρίνουμε ότι στην περίπτωση ακραίου και αθεράπευτου πόνου το άτομο δικαιολογημένα επιδιώκει τον τερματισμό της ζωής του. Ταυτόχρονα, η έλλογη υποκειμενικότητα στο πρόσωπό μας οφείλει να μας αποτρέπει από την καταστροφή της ύπαρξής μας σε περιπτώσεις που ο πόνος είναι αναστρέψιμος.

- **Κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους, , άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά με κριτές, λήμματα σε φιλοσοφικές εγκυκλοπαίδειες και βιβλιοκριτικές:**

(1) ‘Sexual Objectification: From Kant to Contemporary Feminism’

Contemporary Political Theory, Vol. 6, Issue 3, Αύγουστος 2007.

Το φαινόμενο της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης έχει συνδεθεί με το έργο των φεμινιστριών εκείνων που εναντιώνονται στην πορνογραφία, όπως η C. MacKinnon και η A. Dworkin και, πιο πρόσφατα, η M. Nussbaum. Στο παρόν κείμενο υποστηρίζεται ότι οι ιδέες των σύγχρονων αυτών στοχαστριών έχουν επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από τις απόψεις του φιλοσόφου I. Kant. Επομένως, προκειμένου να κατανοηθεί πλήρως το έργο τους, είναι απαραίτητο να μελετηθεί σε βάθος η θεωρία του ίδιου του Kant για την αντικειμενοποίηση.

Στο άρθρο αυτό παρέχεται μια συστηματική ανάλυση των απόψεων του Kant πάνω στο φαινόμενο της αντικειμενοποίησης. Μέσω της ανάλυσης των ιδεών του φιλοσόφου για την πορνεία και την πολυγαμία, μελετάται η διαδικασία της αντικειμενοποίησης στα πλαίσια αυτών των σχέσεων. Εξετάζονται επίσης οι λόγοι για τους οποίους ο Kant πιστεύει ότι η σεξουαλική αντικειμενοποίηση μπορεί να αποφευχθεί μέσω του γάμου.

Στη συνέχεια, εξετάζονται οι απόψεις των σύγχρονων φεμινιστριών MacKinnon, Dworkin και Nussbaum πάνω στο φαινόμενο της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης. Η ανάλυση του έργου αυτών των σύγχρονων στοχαστριών επικεντρώνεται στις εντυπωσιακές ομοιότητες, καθώς και στις σημαντικές διαφορές, που παρατηρούνται ανάμεσα στις ιδέες του Kant και στις δικές τους ιδέες ως προς το φαινόμενο της αντικειμενοποίησης. Συμπερασματικά, επιχειρείται μια διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο το φαινόμενο της αντικειμενοποίησης προκαλείται, καθώς και του τρόπου με τον οποίο μπορεί να αποφευχθεί.

(2) 'Women's Objectification and the Norm of Assumed Objectivity'

Episteme, Volume 5, Issue 2, 2008.

Η C. MacKinnon υποστηρίζει ότι υπάρχει μια σχέση ανάμεσα στην «αντικειμενικότητα» ('objectivity') και την «αντικειμενοποίηση» ('objectification'). Το άρθρο αυτό εξετάζει την ύπαρξη αυτής της σχέσης μελετώντας έναν συγκεκριμένο γνωσιολογικό κανόνα: τον κανόνα της «Υποτιθέμενης Αντικειμενικότητας» (Norm of Assumed Objectivity), η αποδοχή του οποίου έχει θεωρηθεί ότι ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για το φαινόμενο της αντικειμενοποίησης της γυναίκας.

Η φιλόσοφος Sally Haslanger επισημαίνει ότι ο κανόνας της Υποτιθέμενης Αντικειμενικότητας είναι προβληματικός διότι, υπό συνθήκες φυλετικής ανισότητας, (α) βλάπτει τα συμφέροντα των γυναικών και (β) οδηγεί σε λανθασμένες πεποιθήσεις. Η Rae Langton, επιπλέον, θεωρεί ότι ο κανόνας της Υποτιθέμενης Αντικειμενικότητας είναι γνωσιολογικά προβληματικός διότι οδηγεί στη δημιουργία αληθών αλλά μη-δικαιολογημένων πεποιθήσεων (*true but unjustified beliefs*).

Στην εργασία αυτή υποστηρίζεται ότι ο κανόνας της Υποτιθέμενης Αντικειμενικότητας είναι επιστημολογικά προβληματικός διότι οδηγεί στη δημιουργία ψευδών πεποιθήσεων. Δεν ευθύνεται, παρ' όλα αυτά, για τη δημιουργία αληθών αλλά μη-δικαιολογημένων πεποιθήσεων, σε αντίθεση με τη θέση της Langton.

(3) 'What is Objectification?'

Journal of Moral Philosophy, Volume 7, Number 1, 2010.

Η εργασία αυτή αποτελεί μια συστηματική μελέτη της αντικειμενοποίησης (objectification), μιας έννοιας εξαιρετικής σημασίας για τη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία. Επισημαίνεται ότι δεν έχει δοθεί ως σήμερα ένας ολοκληρωμένος και συνεπής ορισμός της έννοιας αυτής. Χρησιμοποιείται, αντίθετα, με αρκετή ασάφεια για την περιγραφή πληθώρας περιπτώσεων, οι οποίες αφορούν στη χρήση του ανθρώπου ως *αντικειμένου*.

Στην εργασία αυτή επισημαίνονται τα προβλήματα των πιο σημαντικών ορισμών της αντικειμενοποίησης που έχουν προταθεί ως τις μέρες μας. Αντλώντας από τις ιδέες του Kant και των σύγχρονων φεμινιστριών C. MacKinnon, A. Dworkin και M. Nussbaum, προτείνεται ένας νέος και βελτιωμένος ορισμός της έννοιας της αντικειμενοποίησης.

(4) 'Feminist Perspectives on Objectification'

Stanford Encyclopaedia of Philosophy, Edward N. Zalta (ed.), Stanford University, March 2010 (τελευταία αναθεώρηση λήμματος τον Ιανουάριο του 2024).

Η *Stanford Encyclopaedia of Philosophy* χρηματοδοτείται από το Stanford Philosophy Department. Πρόκειται για μια ηλεκτρονική φιλοσοφική εγκυκλοπαίδεια, η οποία περιλαμβάνει μια σειρά λημμάτων, εκ των οποίων κάποια αφορούν στο αντικείμενο της φιλοσοφίας του φεμινισμού. Τα λήμματα αυτά συγκροτούν μια επισκόπηση φεμινιστικών φιλοσοφικών αναλύσεων διαφόρων ζητημάτων με σκοπό ο αναγνώστης να αποκτήσει κατανόηση των διαφορετικών προσεγγίσεων του κάθε ζητήματος, καθώς και του τρόπου με τον οποίο οι φεμινιστικές προσεγγίσεις του κάθε ζητήματος διαφέρουν από μη-φεμινιστικές προσεγγίσεις. Σε αντίθεση με άλλες φιλοσοφικές εγκυκλοπαίδειες, τα λήμματα στη *Stanford Encyclopaedia of Philosophy* ανανεώνονται από τους συγγραφείς σε τακτά χρονικά διαστήματα.

Μετά από πρόσκληση των εκδοτών της εγκυκλοπαίδειας συνέταξα το λήμμα με τίτλο 'Feminist Perspectives on Objectification', το οποίο αξιολογήθηκε από δύο κριτές πριν από τη δημοσίευσή του. Στο λήμμα αυτό εκτίθενται και αναλύονται οι σημαντικότερες φεμινιστικές προσεγγίσεις του φαινομένου της αντικειμενοποίησης. Εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο το φαινόμενο αυτό εκδηλώνεται, οι θετικές και αρνητικές πτυχές του, καθώς και οι θεωρίες σχετικά με το πώς μπορούν οι προβληματικές εκφάνσεις του φαινομένου αυτού να αποφευχθούν.

Το 2016, το παρόν λήμμα δημοσιεύτηκε στην κορεάτικη γλώσσα από το Philo-electro-ray (www.philo-electro-ray.org).

(5) 'Kantian Marriage and Beyond: Why it Is Worth Thinking About Kant on Marriage'

Hypatia, Volume 25, Issue 2, 2010.

Ο Kant υποστηρίζει ότι η έγγαμη μονογαμική σχέση είναι το μόνο πλαίσιο στο οποίο η άσκηση της σεξουαλικότητας μπορεί να λάβει χώρα χωρίς την υποβάθμιση της ανθρωπίνης ιδιότητας και την παραβίαση των ηθικών νόμων. Για τον Kant ο γάμος αποτελεί μια ιδανική σχέση, η οποία χαρακτηρίζεται από απόλυτη ισότητα και αμοιβαιότητα μεταξύ των δυο συζύγων. Μέσα σε αυτό το ασφαλές, κατά τον Kant, πλαίσιο οι άνθρωποι μπορούν να έχουν σεξουαλικές σχέσεις χωρίς να

υποβαθμίζονται σε απλά αντικείμενα χρήσης, απλά μέσα για την ικανοποίηση της σεξουαλικής επιθυμίας.

Η καντιανή σύλληψη του γάμου, παρ' όλα αυτά, έχει δεχτεί έντονη κριτική από σύγχρονους στοχαστές. Έχει κριθεί ως αντιφατική, περιοριστική, αντιφεμινιστική ή, στην καλύτερη των περιπτώσεων, φιλοσοφικά αδιάφορη. Η κριτική αυτή δεν είναι ολότελα άστοχη. Η καντιανή συζήτηση για τον γάμο εμπεριέχει κάποιες ασάφειες και φαινομενικές αντιφάσεις. Επιπλέον, κάποιες φεμινίστριες δικαιολογημένα εκφράζουν την ανησυχία τους για τη θέση της γυναίκας στο πλαίσιο του γάμου, δεδομένων των απόψεων του Kant για τη φύση της γυναίκας στα βιβλία του *Anthropology from a Pragmatic Point of View* και *Observations on the Feelings of the Beautiful and the Sublime*. Τέλος, η καντιανή ιδέα ότι η άσκηση της σεξουαλικότητας είναι ηθικά αποδεκτή μόνο στο πλαίσιο του γάμου φαντάζει υπερβολικά συντηρητική στις μέρες μας και χωρίς ιδιαίτερο φιλοσοφικό ενδιαφέρον.

Στο άρθρο αυτό υποστηρίζω ότι έχουμε στην πραγματικότητα λόγους να λάβουμε σοβαρά υπόψη μας τις ιδέες του Kant για τον γάμο. Η καντιανή σύλληψη του γάμου, όπως εξηγώ, δεν εμπεριέχει στην πραγματικότητα αντιφατικά στοιχεία και τα βασικά χαρακτηριστικά της δεν είναι ασύμβατα με τον φεμινισμό. Παρουσιάζει, μάλιστα, φιλοσοφικό ενδιαφέρον και έχει επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό απόψεις σύγχρονων στοχαστών για τις σχέσεις των δυο φύλων, όπως αυτές της Martha Nussbaum.

Στη συνέχεια, εξετάζονται οι ιδέες του Kant για τη φιλία. Επισημαίνεται ότι υπάρχουν καντιανοί λόγοι για να θεωρήσουμε ότι η άσκηση της σεξουαλικότητας μπορεί να είναι σύμφωνη με την ηθική και μέσα σε ένα πλαίσιο που έχει τα βασικά χαρακτηριστικά της ιδανικής, κατά τον Kant, μορφής φιλίας, της λεγόμενης «φιλίας χαρακτήρα» ('friendship of disposition'). Δεν υπάρχει λόγος να θεωρήσει κανείς ότι δυο άνθρωποι, οι οποίοι έχουν μια σχέση απόλυτης κατανόησης και επικοινωνίας, παρόμοια με αυτή των φίλων στα πλαίσια της φιλίας χαρακτήρα, υποβιβάζονται σε απλά αντικείμενα ικανοποίησης των σεξουαλικών τους ορέξεων στην περίπτωση που αναπτύξουν μια σεξουαλική σχέση.

(6) 'Pornography: Is There a Connection Between Treating Things as People and Treating People as Things?'

Sex, Drugs and Rock and Roll: Psychological, Legal and Cultural Examinations of Sex and Sexuality, eds.

Helen Gavin and Jacquelyn Bent, Interdisciplinary Press, Oxford: United Kingdom, 2010.

Η δύναμη της πορνογραφίας, όπως έχει υποστηριχθεί, δεν είναι σωστό να υποτιμάται. Έχει επισημανθεί ότι υφίσταται μια σύνδεση μεταξύ της χρήσης της πορνογραφίας από τους άνδρες και της αντικειμενοποίησης της γυναίκας. Πιο συγκεκριμένα, το κεφάλαιο αυτό ασχολείται με το φεμινιστικό επιχείρημα, σύμφωνα με το οποίο η χρήση πορνογραφίας από τους άνδρες *συνιστά* (*constitutes*) την αντικειμενοποίηση των γυναικών. Η φεμινίστρια Catharine MacKinnon ήταν η πρώτη που επισήμανε την ύπαρξη μιας τέτοιας σύνδεσης μεταξύ της χρήσης πορνογραφίας από τους άνδρες και της αντικειμενοποίησης των γυναικών. Η Melinda Vadas στο άρθρο της 'The Manufacture-for-Use of Pornography and Women's Inequality' προσφέρει μια συστηματική φιλοσοφική ανάλυση της θέσης αυτής της MacKinnon. Σύμφωνα με τη Vadas, όταν η πορνογραφία χρησιμοποιείται σε γυναίκα από τους άνδρες, *αυτόματα* οι γυναίκες χρησιμοποιούνται σαν αντικείμενα. Στο δοκίμιο αυτό συμπεραίνεται ότι μια τέτοια σύνδεση μεταξύ της χρήσης πορνογραφίας από τους άνδρες και της αντικειμενοποίησης των γυναικών δεν υφίσταται. Επισημαίνοντας τα λάθη στο επιχείρημα της Vadas καταρρίπτω το ακραίο επιχείρημα ότι η χρήση της πορνογραφίας από τους άνδρες συνιστά την αντικειμενοποίηση των γυναικών.

(7) 'Understanding Objectification: Is There a Special Wrongness Involved in Treating Human Beings Instrumentally?'

Prolegomena: Journal of Philosophy, Vol. 11, no. 1, May 2012.

Το παρόν άρθρο ασχολείται με το φαινόμενο της αντικειμενοποίησης, της αντιμετώπισης και/ή της χρήσης του ανθρώπου ως αντικειμένου. Προσφέρει μια ανάλυση των εννοιών που εμπεριέχονται στην αντικειμενοποίηση, καθώς και των σχέσεων που υφίστανται μεταξύ τους.

Η Martha Nussbaum αναφέρει ότι οι ακόλουθες επτά έννοιες εμπεριέχονται στην ιδέα της αντικειμενοποίησης: η *εργαλειακότητα*, η *άρνηση αυτονομίας*, η *αδράνεια*, η *εναλλαξιμότητα*, η *δυνατότητα παραβίασης*, η *κτήση* και η *άρνηση υποκειμενικότητας*. Επισημαίνει ότι η *εργαλειακότητα* (η μεταχείριση του ανθρώπου ως εργαλείου για την εξυπηρέτηση των σκοπών κάποιου άλλου) είναι ιδιαίτερα προβληματική σε σύγκριση με τις υπόλοιπες έξι έννοιες (για παράδειγμα, την άρνηση της αυτονομίας κάποιου ή την παραβίαση της σωματικής του ακεραιότητας). Αυτό συμβαίνει, σύμφωνα με τη Nussbaum, διότι, πρώτα απ' όλα, η χρήση του ανθρώπου ως εργαλείου αποτελεί την άρνηση της ανθρωπίνης ιδιότητάς του, της ικανότητάς του δηλαδή να θέτει και να πραγματοποιεί σκοπούς με τρόπο ορθολογικό. Επιπλέον, η Nussbaum θεωρεί ότι η

εργαλειοποίηση του ανθρώπου μπορεί να ανοίξει τον δρόμο για άλλες μορφές αντικειμενοποίησης (M. Nussbaum, 'Objectification', *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 24, No. 4, 1995).

Στο άρθρο αυτό υποστηρίζεται ότι δεν έχουμε, στην πραγματικότητα, λόγους για να θεωρούμε ότι η εργαλειαικότητα είναι πιο προβληματική από ηθικής σκοπιάς σε σχέση με τις υπόλοιπες έξι έννοιες που εμπεριέχονται στην ιδέα της αντικειμενοποίησης. Εξηγώ ότι η Nussbaum καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η εργαλειαικότητα είναι ιδιαίτερα προβληματική διότι συγκρίνει τη χρήση του ανθρώπου ως *απλού μέσου ή εργαλείου* (αυτό που ονομάζω «ακραία εργαλειαικότητα») με την άρνηση της αυτονομίας κάποιου, για παράδειγμα, μόνο σε μεμονωμένες περιπτώσεις στο πλαίσιο μιας σχέσης στην οποία η αυτονομία του, σε γενικές γραμμές, τυχαίνει σεβασμού.

Η θέση αυτή της Nussbaum είναι ιδιαίτερα προβληματική διότι μας οδηγεί στην υποτίμηση της προβληματικότητας των υπόλοιπων έξι εννοιών που εμπεριέχονται στην αντικειμενοποίηση. Όταν αρνούμαστε συστηματικά την αυτονομία ή την υποκειμενικότητα κάποιου, για παράδειγμα, αυτό δεν είναι λιγότερο προβληματικό από τη χρήση του ανθρώπου αυτού ως απλού μέσου/εργαλείου. Επιπλέον, η θέση της Nussbaum είναι προβληματική διότι μας οδηγεί σε μια λανθασμένη κατανόηση του ίδιου του φαινομένου της αντικειμενοποίησης και των βλαβερών συνεπειών του. Κάτι τέτοιο, αναπόφευκτα, κάνει πιο δύσκολη την κάθε προσπάθεια καταπολέμησης της αντικειμενοποίησης.

(8) 'Abortion and Kant's Formula of Humanity'

Humana Mente: Journal of Philosophical Studies, issue 22, September 2012.

Το παρόν άρθρο εξετάζει το ζήτημα της άμβλωσης υπό το πρίσμα της καντιανής ηθικής. Πιο συγκεκριμένα, επικεντρώνεται στη διατύπωση της Κατηγορικής Προσταγής του Kant η οποία αναφέρεται στην ανθρωπίνη ιδιότητα και την απαγόρευση της χρήσης αυτής ως απλού μέσου.

Έχει υποστηριχθεί από κάποιες φεμινίστριες ότι η απαγόρευση της άμβλωσης (στην περίπτωση, για παράδειγμα, που η άμβλωση είναι παράνομη κι έτσι δεν είναι προσιτή στις γυναίκες) συνεπάγεται τη μεταχείριση της γυναίκας ως απλού μέσου για τη διατήρηση του εμβρύου στη ζωή. Η γυναίκα, με τον τρόπο αυτό, αντιμετωπίζεται ως «εμβρυϊκό δοχείο». Τούτο αποτελεί πλήγμα στην ανθρωπίνη ιδιότητά της, την ικανότητά της να θέτει και να πραγματοποιεί σκοπούς με ορθολογικό τρόπο. Από την άλλη πλευρά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η γυναίκα που προβαίνει σε άμβλωση μεταχειρίζεται το έμβρυο, ένα ον που είναι δυνάμει έλλογο, ως απλό μέσο για να

επιτύχει τους σκοπούς της. Επιθυμεί να τερματίσει την κύησή της προκειμένου να πετύχει κάποιον απώτερο σκοπό, ο οποίος κρίνεται ότι δεν είναι συμβατός με τη συνέχιση της εγκυμοσύνης και τη γέννηση ενός παιδιού. Στην περίπτωση μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης, λοιπόν, φαίνεται ότι ένα από τα δυο μέρη (γυναίκα/έμβρυο) χρησιμοποιείται ως απλό μέσο κι έτσι με τρόπο ηθικά προβληματικό.

Κάποιοι υποστηρίζουν ότι, εφόσον το έμβρυο δεν είναι ένα ον με ανθρώπινη ιδιότητα, πρέπει να δοθεί προτεραιότητα στο δικαίωμα της γυναίκας να ελέγχει το σώμα της. Η γυναίκα είναι ένα αυτόνομο πρόσωπο και πρέπει να έχει τον έλεγχο της σεξουαλικότητας και αναπαραγωγικότητάς της. Ο εξαναγκασμός της γυναίκας να συνεχίσει μια ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη αποτελεί προσβολή της έλλογης φύσης της και καταπάτηση της αυτονομίας της. Το θέμα, παρ' όλα αυτά, είναι πιο σύνθετο. Το έμβρυο δεν έχει ανθρώπινη ιδιότητα *τώρα*, έχει όμως τη *δυνατότητα* να γίνει ένα ον με ανθρώπινη ιδιότητα. Εξαιτίας της δυνατότητας αυτής του εμβρύου κάποιοι υποστηρίζουν ότι το έμβρυο πρέπει να προστατεύεται. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η άμβλωση καταστρέφει τη δυνατότητα του εμβρύου να γίνει πρόσωπο με ανθρώπινη ιδιότητα κι έτσι κρίνεται ως ηθικά κατακριτέα.

Από την καντιανή συζήτηση για το ζήτημα της άμβλωσης προκύπτει μια σειρά ερωτημάτων: Έρχεται ο σεβασμός της ανθρώπινης ιδιότητας της εγκύου γυναίκας, μέσω της αποδοχής του δικαιώματός της να προβεί σε άμβλωση, σε αντίθεση με την ηθικά σωστή μεταχείριση του εμβρύου; Τι ακριβώς σημαίνει ο σεβασμός της δυνάμει ανθρώπινης ιδιότητας του εμβρύου; Η ενασχόληση με τα ερωτήματα αυτά μας επιτρέπει να δούμε την καντιανή απαγόρευση της χρήσης της ανθρώπινης ιδιότητας ως απλού μέσου από μια άλλη, λιγότερο οικεία, σκοπιά και αναδεικνύει κάποια προβλήματα της καντιανής θεωρίας. Ταυτόχρονα, προσφέρει μια διαφορετική και ενδιαφέρουσα προσέγγιση στο πολυσυζητημένο ζήτημα της υπόστασης του εμβρύου.

(9) «Φεμινισμός και Αντικειμενοποίηση»

Θέματα Βιοηθικής, Σταυρούλα Τσινόρεμα και Κίτσος Λούης (επιστημ. Επιμέλεια), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο/Αθήνα, 2012.

Ο συλλογικός αυτός τόμος προκύπτει μέσα από τον ερευνητικό διάλογο επιστημόνων γύρω από σημαντικούς θεωρητικούς και πρακτικούς προβληματισμούς της Βιοηθικής. Συμπεριλαμβάνει εικοσιπέντε συμβολές, καθώς και μια εισαγωγή των επιμελητών. Το κεφάλαιο «Φεμινισμός και Αντικειμενοποίηση» ασχολείται με φεμινιστικές θεωρίες της αντικειμενοποίησης. Εξετάζει με ποιο

τρόπο είναι προτιμότερο να οριστεί η αντικειμενοποίηση, καθώς και το αν είναι σωστό να οριστεί ως μια απαραίτητα αρνητική έννοια ή ως μια έννοια που είναι δυνατό να πάρει θετικές μορφές. Η προτεινόμενη προσέγγιση έχει σημαίνουσες επιπτώσεις στις συζητήσεις βιοηθικής και δημιουργεί μια σειρά ηθικών προκλήσεων αναφορικά με την προσωπικότητα, τον αυτοπροσδιορισμό, την αυτονομία και τα δικαιώματα των γυναικών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το ζήτημα της άμβλωσης και η χρήση των νέων αναπαραγωγικών τεχνολογιών. Πολλές φεμινίστριες έχουν εκφράσει την ανησυχία ότι η γυναίκα αντιμετωπίζεται συχνά ως «εμβρυϊκό δοχείο», δηλαδή ως απλό μέσο για τη διατήρηση του εμβρύου στη ζωή, και με αυτό τον τρόπο αντικειμενοποιείται. Διατείνονται ότι κάτι τέτοιο συμβαίνει στην περίπτωση που προβάλλεται η αξίωση πως η έγκυος γυναίκα σε καμία περίπτωση δεν έχει το δικαίωμα να προβεί σε άμβλωση, καθώς και, υπό όρους, στην περίπτωση της παρένθετης μητέρας.

(10) 'Bodies, Persons, and Respect for Humanity: A Kantian Look at the Permissibility of Organ Commerce and Donation'

Philosophy Study, Vol. 3, No. 3, April 2013.

Μπορεί η επιλογή κάποιου ατόμου να *πουλήσει* ένα από τα νεφρά του να είναι σύμφωνη με την ηθική; «Όχι», θα ήταν η απάντηση του Kant. Η ανθρωπίνη ιδιότητα, είτε στο πρόσωπο του ίδιου του ατόμου, είτε σε αυτό κάποιου άλλου, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να χρησιμοποιείται ως απλό μέσο για την επίτευξη κάποιου απώτερου σκοπού. Σύμφωνα με τον Kant, η πώληση οργάνων έρχεται σε αντίθεση με αυτή την απαγόρευση. Το άρθρο αυτό εξηγεί τους λόγους που θα υιοθετούσε ένας καντιανός κατά της πώλησης οργάνων, αντλώντας από τις ιδέες του Kant για την πορνεία και την απαγόρευση της άσκησης της σεξουαλικότητας στο πλαίσιο αυτό. Η περίπτωση της πορνείας είναι μια περίπτωση που ο ίδιος ο Kant συγκρίνει με την πώληση μελών του ανθρώπινου σώματος.

Μπορεί η επιλογή κάποιου ατόμου να *δωρήσει* ένα από τα νεφρά του να είναι σύμφωνη με την ηθική; Έπεται από αυτά που αναφέρει ο ίδιος ο Kant ότι η δωρεά οργάνων μπορεί να είναι ηθικά αποδεκτή *μόνο* αν λαμβάνει χώρα σε ένα πλαίσιο όπου οι άνθρωποι έχουν δικαιώματα χρήσης ο ένας του προσώπου του άλλου (για παράδειγμα, στο πλαίσιο της έγγαμης σχέσης). Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, όμως, το άτομο θεωρείται ότι έχει *δικαίωμα* στην απόκτηση του νεφρού του συζύγου του, στην περίπτωση που το χρειαστεί, πράγμα το οποίο μπορεί να οδηγήσει στη σωματική παραβίαση. Επιπλέον, η θέση αυτή περιορίζει υπερβολικά και αυθαίρετα τη δωρεά οργάνων.

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να υποστηρίξει ένα καντιανό επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο η δωρεά οργάνων δεν παραβιάζει, στην πραγματικότητα, την κατηγορική προσταγή, καθώς πηγάζει από τον σεβασμό προς την ανθρώπινη ιδιότητα. Υποστηρίζεται επιπλέον ότι ένας καντιανός θα μπορούσε να μιλήσει ακόμα και για την ύπαρξη ενός *καθήκοντος* δωρεάς οργάνων.

(11) 'What is Wrong About Objectification?'

Current Controversies in Political Philosophy, ed. Thom Brooks, London: Routledge, 2015.

Μετά από πρόσκληση του εκδότη του συλλογικού τόμου *Current Controversies in Political Philosophy* καθηγητή Thom Brooks (Durham University) έγραψα το κεφάλαιο 'What is Wrong About Objectification?'. Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρώ να απαντήσω στα ερωτήματα: Είναι η αντικειμενοποίηση ηθικά προβληματική; Αν ναι, τι είναι ηθικά προβληματικό σχετικά με την αντικειμενοποίηση;

Κάποιοι αντιλαμβάνονται την αντικειμενοποίηση ως ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα των πατριαρχικών κοινωνιών. Η αντικειμενοποίηση κρίνεται ηθικά προβληματική γιατί υποβιβάζει τους ανθρώπους (τις γυναίκες, πιο συγκεκριμένα) σε αντικείμενα χρήσης. Για κάποιους άλλους, αντίθετα, ορισμένες περιπτώσεις αντικειμενοποίησης δε θεωρούνται προβληματικές και αποτελούν αθώα, ακόμη και θαυμάσια κομμάτια της ζωής μας (M. Nussbaum, 'Objectification', 1995, p. 251). Γιατί υπάρχει τόσο μεγάλη διαφωνία σχετικά με την προβληματικότητα της αντικειμενοποίησης; Και με ποιους είναι προτιμότερο να ταχθούμε;

Όπως εξηγώ, όλα εξαρτώνται από τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον όρο «αντικειμενοποίηση». Η «αντικειμενοποίηση» έχει πληθώρα ορισμών και αυτό οδηγεί σε διαφορετικά συμπεράσματα σχετικά με το αν πρόκειται για ένα προβληματικό φαινόμενο και σε ποιο βαθμό. Μέχρι σήμερα, δεν έχει υπάρξει ένας ολοκληρωμένος και ικανοποιητικός ορισμός της έννοιας αυτής. Ο όρος «αντικειμενοποίηση» χρησιμοποιείται με χαλαρότητα για να περιγράψει πληθώρα φαινομένων, τα οποία συμπεριλαμβάνουν με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο την *αντιμετώπιση και/ή τη χρησιμοποίηση ενός ανθρώπου ως αντικείμενου*. Αλλά τι ακριβώς σημαίνει αυτό;

Το παρόν κεφάλαιο επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα αυτό, εστιάζοντας στις ιδέες κάποιων επιφανών στοχαστών για την αντικειμενοποίηση. Σκοπός μου είναι, κατ' αρχάς, η εξοικείωση του αναγνώστη με τους δημοφιλέστερους ορισμούς της αντικειμενοποίησης. Μέσω της ανάλυσης και κριτικής των ορισμών αυτών, προτείνω έναν βελτιωμένο ορισμό της αντικειμενοποίησης, με την ελπίδα ότι θα βοηθήσω έτσι τον αναγνώστη να αποφασίσει μόνος του σχετικά με το αν τελικά η

αντικειμενοποίηση είναι ηθικά προβληματική και σε ποιες περιπτώσεις.

(12) 'Treating Others Merely as Means: A Reply to Kerstein'

Utilitas, Cambridge University Press, Vol. 28, Issue 1, March 2016.

Στην καρδιά της καντιανής ηθικής θεωρίας βρίσκεται η απαγόρευση της χρήσης της ανθρώπινης ιδιότητας *μόνο ως μέσου ή ως απλού μέσου*. Τι σημαίνει, όμως, να χρησιμοποιεί κάποιος την ανθρώπινη ιδιότητα ως απλό μέσο; Σύμφωνα με τον Allen Wood, αν ένα άτομο *δεν είναι σε θέση να υιοθετήσει τον σκοπό κάποιου* συνανθρώπου του να το χρησιμοποιήσει με έναν συγκεκριμένο τρόπο, τότε το άτομο αυτό χρησιμοποιείται ως απλό μέσο (A. Wood, *Kantian Ethics*, Cambridge University Press, 2007, σ. 153). Αντίστοιχα, για την Onora O' Neill, ένας άνθρωπος χρησιμοποιείται ως απλό μέσο, αν *δεν είναι σε θέση να συνανέσει* στον τρόπο με τον οποίο τον χρησιμοποιεί κάποιος συνάνθρωπός του (O. O'Neill, *Constructions of Reason: Explorations of Kant's Practical Philosophy*, Cambridge University Press, 1989, σ. 110-11).

Αντλώντας από τις ιδέες των Wood και O'Neill, ο Samuel Kerstein στο άρθρο του με τίτλο 'Treating Others Merely as Means' (*Utilitas*, vol. 21, issue 1, 2009) συγκροτεί δυο θεωρίες του τι συμπεριλαμβάνεται στην ιδέα της χρήσης του ατόμου ως απλού μέσου: την ονομαζόμενη θεωρία «υιοθέτησης σκοπών» (end-sharing account) και τη θεωρία της «πιθανής συναίνεσης» (possible consent account). Ο Kerstein επιδιώκει να δείξει ότι οι δυο αυτές θεωρίες είναι προβληματικές. Προτείνει τη δική του «υβριδική θεωρία» ('reinforced hybrid account'), προκειμένου να ξεπεράσει τα προβλήματα των δυο παραπάνω θεωριών.

Στο παρόν άρθρο υποστηρίζω ότι οι θεωρίες υιοθέτησης σκοπών και πιθανής συναίνεσης δεν είναι ευάλωτες στην κριτική του Kerstein. Εντούτοις, και οι δυο αυτές θεωρίες αντιμετωπίζουν ένα διαφορετικό πρόβλημα. Δεν είναι σε θέση να υποστηρίξουν το καντιανό συμπέρασμα ότι η πόρνη και το δουλοπρεπές άτομο χρησιμοποιούνται ως απλά μέσα. Μέσω της αναδόμησης των θεωριών αυτών, καταφέρνω να τις καταστήσω ικανές να υποστηρίξουν το συμπέρασμα αυτό. Επιπλέον, η πρότασή μου είναι σε θέση να καταστήσει την υβριδική θεωρία του Kerstein ικανή να ξεπεράσει ένα πρόβλημα, το οποίο κι ο ίδιος αναγνωρίζει ότι αυτή αντιμετωπίζει, χωρίς την ανάγκη προσφυγής στη συνεπειοκρατία.

(13) 'Treating Pornography as a Woman and Women's Objectification'

Beyond Speech: Pornography and Analytic Feminist Philosophy, ed. Mari Mikkola, Oxford University Press, 2017.

Μετά από πρόσκληση της εκδότριας του συλλογικού τόμου *Beyond Speech: Pornography and Analytic Feminist Philosophy*, καθηγήτριας Mari Mikkola (University of Oxford), προχώρησα στη συγγραφή του κεφαλαίου ‘Treating Pornography as a Woman and Women’s Objectification’. Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρω ότι ένας από τους πιο δυσνόητους ισχυρισμούς των φεμινιστριών εκείνων που τάσσονται ενάντια στην πορνογραφία είναι ότι οι άνδρες χρησιμοποιούν την πορνογραφία *σα γυναίκα*. Η Catharine MacKinnon υποστηρίζει ότι η πορνογραφία συμπεριλαμβάνει «σεξ μεταξύ ανθρώπων και αντικειμένων, ανθρώπων όντων και κομματιών από χαρτί, αληθινών ανδρών και ψεύτικων γυναικών» (C. MacKinnon, *Only Words*, 1993, σ. 109). Οι άνδρες χρησιμοποιούν την πορνογραφία προκειμένου να ικανοποιήσουν τις σεξουαλικές τους ορέξεις, όπως θα έκαναν με μια αληθινή γυναίκα (ένα ανθρώπινο ον). Επειδή έχουμε ηθικές υποχρεώσεις απέναντι στους συνανθρώπους μας και όχι απέναντι σε άψυχα αντικείμενα, η χρήση των αντικειμένων ως ανθρώπινων όντων δε φαίνεται εκ πρώτης όψεως ηθικά προβληματική. Υπάρχει η ανησυχία, όμως, ότι, όταν οι άνδρες χρησιμοποιούν την πορνογραφία *σα γυναίκα*, «ο άνθρωπος [η γυναίκα] μετατρέπεται σε αντικείμενο» (C. MacKinnon, *Only Words*, 1993, σ. 109, 25). Οι άνδρες που χρησιμοποιούν πορνογραφικές εικόνες σαν ανθρώπινα όντα, χρησιμοποιούν και αληθινές γυναίκες σαν αντικείμενα.

Σκοπός μου στο κεφάλαιο αυτό είναι η ανάλυση του επιχειρήματος ότι υπάρχει μια *αιτιακή σχέση* μεταξύ της χρήσης της πορνογραφίας *σα γυναίκα* και της αντικειμενοποίησης των γυναικών. Όπως το θέτει και η R. Langton, οι άνδρες που χρησιμοποιούν την πορνογραφία, τουλάχιστο κάποια είδη πορνογραφίας (για παράδειγμα, βίαιη πορνογραφία), *σα γυναίκα* τείνουν να αντικειμενοποιούν γυναίκες ως αποτέλεσμα αυτής της χρήσης (R. Langton, *Sexual Solipsism: Philosophical Essays on Pornography and Objectification*, Oxford University Press, 2009, σ. 349). Αντλώντας από δυο συγκριμένα παραδείγματα χρήσης αντικειμένων σαν ανθρώπινων όντων από τις ταινίες (μη πορνογραφικού περιεχομένου) *Lars and the Real Girl* (2007) και *Air Doll* (2009), υποστηρίζω ότι η ύπαρξη μιας τέτοιας αιτιακής σχέσης μεταξύ της χρήσης της πορνογραφίας *σα γυναίκα* και της αντικειμενοποίησης των γυναικών δεν υφίσταται. Αυτό, όμως, δε σημαίνει ότι η πορνογραφία δεν ευθύνεται για την αντικειμενοποίηση των γυναικών. Είναι πιθανό, όπως εξηγώ, να υπάρχει μια αιτιακή σχέση μεταξύ της γνώσης η οποία παράγεται από την πορνογραφία σχετικά με την υποδεέστερη υπόσταση των γυναικών, οι οποίες παρουσιάζονται ως αντικείμενα χρήσης των ανδρών, και της αντικειμενοποίησης των γυναικών.

(14) ‘Sexual Objectification’

The Philosophy of Sex: Contemporary Readings (7th edition), eds. Alan Soble, R. Halwani and S. Hoffman, Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2017.

Μετά από πρόσκληση των εκδοτών Raja Halwani, Alan Soble, Sarah Hoffman και Jacob Held έγραψα το κεφάλαιο αυτό για την 7^η έκδοση του βιβλίου *The Philosophy of Sex: Contemporary Readings*. Το βιβλίο αυτό αποτελεί το πιο γνωστό εγχειρίδιο για τη φιλοσοφία της σεξουαλικότητας, με συμβολές από μεγάλους φιλοσόφους όπως οι M. Nussbaum, T. Nagel, A. Soble, A. Goldman, H. Baber, κ.α.

Στο κεφάλαιό μου με τίτλο ‘Sexual Objectification’ αναλύω διάφορες πτυχές της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, ξεκινώντας από τις ιδέες του I. Kant για τη σεξουαλικότητα και την πορνεία και προχωρώντας σε σύγχρονες συζητήσεις για την αντικειμενοποίηση στα πλαίσια του φεμινισμού. Εξετάζω τόσο τις αρνητικές όσο και τις θετικές πτυχές της αντικειμενοποίησης και προτείνω έναν νέο ορισμό της έννοιας αυτής.

(15) *Debating Pornography*, Andrew Altman and Lori Watson

Oxford University Press, *Notre Dame Philosophical Reviews*, 2019 (βιβλιοκριτική).

Η παρούσα βιβλιοκριτική επικεντρώνεται στη σύγχρονη φιλοσοφική συζήτηση γύρω από το ζήτημα της πορνογραφίας. Οι συγγραφείς του βιβλίου επιδιώκουν να δώσουν απαντήσεις σε σημαντικά ερωτήματα όπως: Ποιος θα πρέπει να είναι ο ορισμός της πορνογραφίας; Συμπεριλαμβάνει το δικαίωμα στη σεξουαλική αυτονομία το δικαίωμα αγοράς και χρήσης πορνογραφικού υλικού; Έχουν οι παραγωγοί πορνογραφίας εξουσία; Δημιουργεί η πορνογραφία την έμφυλη ανισότητα ή απλά την αντικατοπτρίζει; Προκαλεί η πορνογραφία σεξουαλική βία κατά των γυναικών; Αν ναι, πρέπει αυτή να απαγορευτεί; Πώς πρέπει να αντιμετωπίζουμε τις έρευνες οι οποίες βγάζουν συμπεράσματα για τις συνέπειες που έχει η πορνογραφία στις πεποιθήσεις και τις συμπεριφορές των ανθρώπων;

Αν και οι δύο συγγραφείς συμφωνούν ότι η σεξουαλική αυτονομία αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι της ζωής μας, διαφωνούν εντούτοις στο τί συμπεριλαμβάνει εκείνη. Ο Altman υποστηρίζει ότι η σεξουαλική αυτονομία είναι μια ιδιαίτερα σημαντική βασική ελευθερία, η οποία συμπεριλαμβάνει το δικαίωμα αγοράς, πώλησης και χρήσης πορνογραφίας, με την προϋπόθεση να έχει δημιουργηθεί αυτή με τη συναίνεση ενήλικων ατόμων. Από την άλλη μεριά, η Watson θεωρεί ότι η προστασία του δικαιώματος πρόσβασης των ανδρών στην πορνογραφία υπονομεύει τη σεξουαλική αυτονομία των γυναικών. Επιπλέον, περιορίζει τη σεξουαλική αυτονομία των ανδρών, καθώς διαμορφώνει τις

πεποιθήσεις, τις επιθυμίες και τις επιλογές εκείνων που τη χρησιμοποιούν.

Ο φιλοσοφικός αυτός διάλογος μεταξύ του Altman και της Watson ρίχνει φως στα προτερήματα και τα μειονεκτήματα και των δύο θέσεων, με τρόπο τέτοιο ώστε ο αναγνώστης να είναι σε θέση εν τέλει να αποφασίσει ο ίδιος αν το δικαίωμα στην πορνογραφία είναι ανάλογο με το «δικαίωμα κατοχής εκρηκτικών υλικών» (όπως υποστηρίζει η Watson) ή υπάγεται στο δικαίωμα στη σεξουαλική αυτονομία (όπως υποστηρίζει ο Altman).

(16) «Σοπενχάουερ περί θανάτου και αυτοκτονίας»

Βιοηθικά 6 (2), 2020.

Για τον Schopenhauer, η ζωή είναι ένας διαρκής πόνος, όπου «εν τέλει ο θάνατος πρέπει να θριαμβεύσει». (*The World as Will and Representation* I, 311) Παρ' όλα αυτά, οι θέσεις του φιλοσόφου για τον θάνατο εμπεριέχουν μια ισχυρή δόση αισιοδοξίας. Υποστηρίζει ενθουσιωδώς ότι ο θάνατος, όχι μόνο δεν αποτελεί κάτι το κακό, αλλά είναι αντίθετα ένας φίλος που πρέπει να θεωρείται ευπρόσδεκτος. Είναι πεπεισμένος, επιπλέον, ότι μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τη γνώση και τη λογική μας, προκειμένου να πολεμήσουμε τον φόβο του θανάτου. Κατά ενδιαφέροντα τρόπο, όμως, στο σημείο όπου ο αναγνώστης περιμένει μια φιλοσοφική υποστήριξη της αυτοκτονίας, ο Schopenhauer επιχειρηματολογεί με σθένος εναντίον της. Η αυτοκτονία, προκειμένου να αποφευχθεί ο πόνος και τα βάσανα, σύμφωνα με εκείνον, αποτελεί ένα *λάθος*, μια *μάταιη*, *ανόητη* και *εγωιστική* πράξη. Όχι μόνο δεν προσφέρει μια γνήσια λύση στο πρόβλημα του πόνου, θεωρεί, αλλά επιπλέον στέκεται εμπόδιο στην πραγματική σωτηρία, την άρνηση της βούλησης.

Στο κείμενο αυτό, υποστηρίζω ότι η καταδίκη της αυτοκτονίας του Schopenhauer έρχεται σε σύγκρουση με τις γενικότερες θέσεις του για τον θάνατο και μπορεί να εξασθενίσει την επιχειρηματολογία του κατά του φόβου του θανάτου. Θεωρώ ότι οι ιδέες του πεσιμιστή φιλοσόφου για την αυτοκτονία πηγάζουν - κατά ειρωνικό τρόπο- από την υπέρμετρη αισιοδοξία του αναφορικά με τη δυνατότητα της αληθινής σωτηρίας. Όσον αφορά την απελευθέρωσή μας από τη βούληση, όμως, είναι προτιμότερο να παραμείνουμε απαισιόδοξοι. Κάτι τέτοιο, όπως εξηγώ, θα μας επιτρέψει να δούμε, όπως ακριβώς μας παροτρύνει και ο Schopenhauer, με θετικό τρόπο τον θάνατό, βρίσκοντας παρηγοριά στο γεγονός ότι, άσχετα με το αν αυτός είναι αποτέλεσμα γηρατειών, ασθένειας, ατυχήματος ή αυτοκτονίας, δεν έχουμε λόγο να τον φοβόμαστε.

(17) 'Schopenhauer on Death, Salvation, and Consolation'

Philosophical Investigations, Vol. 44 No. 4, 2021

Για τον Schopenhauer, η ζωή είναι πόνος και έχουμε ανάγκη διαφυγής από εκείνη. Ο θάνατος, για τον φιλόσοφο αυτό, προσφέρει τη διαφυγή εκείνη και πρέπει συνεπώς να θεωρείται σαν κάτι το καλό, σαν ένας φίλος, αν και, όπως επισημαίνει ο Schopenhauer, δεν είναι σίγουρα εύκολο να συμφιλιωθούμε με την ιδέα του θανάτου μας.

Σκοπός του άρθρου αυτού είναι να φωτίσει τον δρόμο για τη δυνατότητα της σωτηρίας στη φιλοσοφία του Schopenhauer. Κατά ενδιαφέροντα τρόπο, ο φιλόσοφος δεν επιτυγχάνει απλώς να μας παρηγορήσει για τον θάνατο, αλλά μας προσφέρει επιπλέον και μια εξίσου σημαντική παρηγοριά για τη ζωή. Από τη μία μεριά, είναι παρηγορητικό ότι, όσο είμαστε ζωντανοί, είναι δυνατό να υψωθούμε πάνω από το λάθος της ύπαρξης και να νικήσουμε τη μεταφυσική μάχη ενάντια στη βούληση. Από την άλλη μεριά, ακόμη και αν δεν καταφέρουμε να φτάσουμε στην πραγματική σωτηρία, την άρνηση της βούλησης, ο θάνατος είναι ένας φίλος τον οποίο μπορούμε να εμπιστευτούμε να μας απελευθερώσει από τον πόνο και τα βάσανα.

(18) ‘Treating Humanity Merely as a Means: From Suicide to Prostitution’

Philosophica: International Journal for the History of Philosophy 29 (57), 2021.

Το άρθρο αυτό επικεντρώνεται σε ένα κεντρικό ζήτημα στην ηθική φιλοσοφία του Kant, την πεποίθηση ότι η ανθρώπινη ιδιότητα (η έλλογη υποκειμενικότητα), τόσο στο πρόσωπο του ίδιου του ατόμου, όσο και σε εκείνο των άλλων, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να χρησιμοποιείται ως απλό μέσο. Εξετάζει την αυτοκτονία και την πορνεία, δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις προβληματικής χρήσης της ανθρώπινης ιδιότητας, κατά τον Kant. Μέσω της αναδόμησης των ερμηνειών του Allen Wood και της Onora O’ Neill του τί συμπεριλαμβάνεται στη χρήση ενός ατόμου ως απλού μέσου, φτάνουμε στο συμπέρασμα που ο Kant επιθυμούσε: ότι ο άνθρωπος που αυτοκτονεί, όπως και η πόρνη, χρησιμοποιούνται μόνο ως μέσα και συνεπώς με τρόπο ασύμβατο με τον σεβασμό της ανθρώπινης ιδιότητάς τους.

Η περίπτωση της αυτοκτονίας είναι απλούστερη. Ο άνθρωπος που αφαιρεί τη ζωή του καταστρέφει την έλλογη υποκειμενικότητά του προκειμένου να αποφύγει τον πόνο και τα βάσανα κι έτσι τη χρησιμοποιεί ως απλό μέσο. Η περίπτωση της πορνείας, αντίθετα, είναι πιο σύνθετη. Δεν είναι τόσο προφανές όσο θεωρούσε ο Kant ότι η ανθρώπινη ιδιότητα της πόρνης διακυβεύεται. Μέσω μιας λεπτομερούς ανάλυσης των ιδεών του Kant για την πορνεία και τη σεξουαλικότητα, οδηγούμαστε σε μια πληρέστερη κατανόηση των προβληματισμών του κι έτσι γίνεται σαφές πώς φτάνει εκείνος στο συμπέρασμα ότι η πόρνη αντικειμενοποιείται.

Η πιο ακραία θέση του Kant, ότι η πόρνη *χάνει* την ανθρωπινή ιδιότητά της και *μετατρέπεται* σε αντικείμενο, εντούτοις, δεν είναι βασισμένη σε πειστικά επιχειρήματα. Φαίνεται, αντίθετα, να αποτελεί προϊόν των προκαταλήψεων του φιλοσόφου απέναντι στη σεξουαλικότητα και την άσκησή της. Η ίδια θέση, κατά ενδιαφέροντα τρόπο, υποστηρίζεται και από ορισμένες σύγχρονες φεμινίστριες οι οποίες τάσσονται κατά της πορνογραφίας και θεωρούν ότι οι γυναίκες στις πατριαρχικές κοινωνίες υποβαθμίζονται σε αντικείμενα εξαιτίας της χρήσης πορνογραφικού υλικού από τους άνδρες. Στο άρθρο αυτό, επιχειρηματολογώ κατά της θέσης ότι η χρήση των γυναικών σαν αντικείμενα είναι ικανή να τις ορίσει ως τέτοια.

(19) «Φιλοσοφώντας για τον θάνατο με τους Επικούρειους και τον Σοπενχάουερ»,

Δια-λόγος, Αφιέρωμα για τη Βιοηθική: Βιοηθική και Πανδημία, τεύχος 11, 2021.

Το άρθρο αυτό εξετάζει μια σειρά φιλοσοφικών επιχειρημάτων των Επικούρειων και του Schopenhauer κατά του φόβου του θανάτου. Ασχολείται με την ερμηνεία του Schopenhauer του επιχειρήματος του Επίκουρου σύμφωνα με το οποίο ο θάνατος δεν είναι τίποτα για εμάς, εφόσον όσο είμαστε ζωντανοί ο θάνατος δεν υφίσταται και, όταν έρχεται ο θάνατος, εμείς δεν υπάρχουμε. Επιπλέον, εξετάζει το επιχείρημα του Λουκρήτιου ότι δεν πρέπει να μας προβληματίζει το χρονικό διάστημα μετά τον θάνατό μας περισσότερο από όσο μας προβληματίζει το χρονικό διάστημα πριν από τη γέννησή μας. Με άλλα λόγια, ότι η μετά-θάνατον ύπαρξη δεν είναι διαφορετική από την ύπαρξη πριν από τη γέννηση. Προχωρά επιπλέον στην εξέταση του επιχειρήματος του Schopenhauer ότι ο θάνατος είναι προτιμότερος από τη ζωή, η οποία είναι αναγκαστικά γεμάτη πόνο και βάσανα, καθώς και στο μεταφυσικό επιχείρημα ότι ο θάνατος δεν είναι ο απόλυτος αφανισμός μας. Η αληθινή μας ουσία, η βούληση, παραμένει ανέπαφη από τον θάνατο.

Στο τελευταίο μέρος του άρθρου, ασχολούμαι διεξοδικά με τις θέσεις του Schopenhauer για την αληθινή σωτηρία, την άρνηση της βούλησης, και επιχειρώ τη συμφιλίωση των θέσεών του για τον θάνατο με τη θέση του ότι η πραγματική σωτηρία μπορεί να επιτευχθεί μόνο με το να παραιτείται κανείς ζωντανός και να πολεμήσει τη βούληση. Μέσω ενός διαλόγου μεταξύ του Schopenhauer και των Επικούρειων, καταλήγω σε μια παρηγοριά για τον θάνατο και, επιπλέον, σε μια παρηγοριά για την ίδια τη ζωή και τα βάσανά της.

(20) *Sex, Love, and Gender: A Kantian Theory*, Helga Varden, Oxford University Press, 2020.

Con-Textos Kantianos: International Journal of Philosophy 14, 2021 (βιβλιοκριτική).

Η Helga Varden αντλεί από τη φιλοσοφική σκέψη του Kant προκειμένου να κατασκευάσει μια ελκυστική φιλοσοφική θεωρία σεξουαλικότητας, αγάπης και φύλου, η οποία μιλά για τις ζωές ετεροφυλόφυλων και πολύσεξουαλικών ατόμων, καθώς και όσων ανήκουν στην κοινότητα ΛΟΑΤΚΙ. Εκείνο που κάνει το βιβλίο αυτό ξεχωριστό είναι η ευαισθησία της συγγραφέως στη σεξουαλική ποικιλομορφία, καθώς και η αναγνώρισή της του γεγονότος ότι είμαστε *έλλογα*, αλλά και επιπλέον, *ενσώματα* και *κοινωνικά* υποκείμενα. Προκειμένου να εξελιχθούμε σε υγιή, στοργικά και με ενσυναίσθηση έμφυλα και σεξουαλικά όντα, μας υπενθυμίζει συνεχώς, είναι σημαντικό να αναπτύξουμε ολόκληρο τον εαυτό μας: την ζωικότητα, την ανθρωπινότητα και την ορθολογικότητά μας.

Η μονογραφία αυτή συμπεριλαμβάνει μια προσεκτική ανάλυση της θεωρίας του Kant για την αρετή και το δίκαιο, ενώ ταυτόχρονα η συγγραφέας εξηγεί διεξοδικά τις συχνά συγκεχυμένες ιδέες του Kant για τη σεξουαλικότητα, την αγάπη και το φύλο. Αν και ίσως όσοι δεν είναι γνώστες τις φιλοσοφίας του Kant μπορεί να βρουν κάποια σημεία της μονογραφίας αυτής δυσνόητα, εκείνη αποτελεί εντούτοις μια εξαιρετική εισαγωγή στον Kant. Η συγγραφέας προσφέρει μια ελκυστική ανάγνωση των ιδεών του φιλοσόφου για τη σεξουαλικότητα, την αγάπη και το φύλο, η οποία κινητοποιεί τον αναγνώστη να ενδιαφερθεί βαθύτερα για τις ιδέες του. Επιπλέον, η μονογραφία αυτή έχει πολλά να προσφέρει σε εξοικειωμένους με τον Kant αναγώστες, καθώς και σε ακαδημαϊκούς που ασχολούνται με τη φιλοσοφία του Kant. Η Varden χρησιμοποιεί την υπάρχουσα καντιανή βιβλιογραφία για τη σεξουαλικότητα, την αγάπη και το φύλο και ξεπερνά πολλά από τα θέματα που έχουν προξενήσει σύγχυση, αντιδράσεις, ή ακόμη και την ολική απόρριψη των ιδεών του Kant, ιδιαίτερα από φεμινίστριες φιλοσόφους.

Επιπλέον, η συγγραφέας φέρνει στην αντίληψη του αναγνώστη με τρόπο ειλικρινή και άμεσο τις σεξιστικές και ομοφοβικές θέσεις του Kant και προχωρά στην επεξεργασία τους με εποικοδομητικό τρόπο. Η Varden κάνει εξαιρετική δουλειά στο να ερευνά τις προβληματικές αυτές ιδέες του Kant εξηγώντας πώς κατέληξαν εκείνες στη φιλοσοφία του, καθώς και πώς ενίοτε επηρεάζουν τη δική μας σκέψη. Η συγγραφέας εν τέλει ανοίγει τον δρόμο προς την απελευθέρωσή μας από επιβλαβή και καταστροφικά μοτίβα και συστήματα αλληλεπίδρασης, προτείνοντας τρόπους να αντικατασταθούν εκείνα από άλλα πιο συναισθηματικά υγιή και ηθικά αποδεκτά.

(21) ‘Kant on Sexuality and Marriage’

Handbook on German Idealism and Feminist Philosophy, Palgrave Macmillan, eds. Susanne Lettow and Tuija Pulkkinen, in the series: *The Palgrave Handbooks in German Idealism*, ed. Matthew C.

Altman, Palgrave Macmillan, 2022.

Μετά από πρόσκληση των Susanne Lettow, Tuija Pulkkinen και Matthew Altman προχώρησα στη συγγραφή του κεφαλαίου αυτού για τον συλλογικό τόμο *Handbook on German Idealism and Feminist Philosophy* της σειράς *The Palgrave Handbooks in German Idealism*. Ο Kant υποστηρίζει ότι η άσκηση της σεξουαλικότητας έξω από τα πλαίσια της έγγαμης μονογαμικής σχέσης οδηγεί στην υποβάθμιση της ανθρώπινης ιδιότητας. Όταν οι άνθρωποι έχουν σεξουαλικές σχέσεις, υποβιβάζονται σε αντικείμενα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως απλά εργαλεία για την ικανοποίηση των σεξουαλικών επιθυμιών. Αν και οι θέσεις του Kant για τη σεξουαλικότητα έχουν χαρακτηριστεί ως συντηρητικές, πουριτανικές, αντιφεμινιστικές και αντιφατικές, υποστηρίζω ότι ο φιλόσοφος έχει εντούτοις μια ολοκληρωμένη θεωρία για τη σεξουαλική αντικειμενοποίηση. Οι απόψεις του πάνω στα θέματα αυτά που αφορούν τη σεξουαλικότητα, όμως, δεν είναι πάντα σαφείς και, σε ορισμένες περιπτώσεις, φαίνεται να εμπεριέχουν αντιφάσεις. Το κεφάλαιο αυτό συμπεριλαμβάνει μια συστηματική μελέτη των θέσεων του Kant για τη σεξουαλικότητα και την αντικειμενοποίηση, καθώς και μια ενδελεχή ανάλυση και κριτική της προτεινόμενης από εκείνον λύσης στο πρόβλημα της σεξουαλικής αντικειμενοποίησης, δηλαδή τον περιορισμό των σεξουαλικών σχέσεων στα πλαίσια της έγγαμης σχέσης.

(22) ‘Debunking the Kantian View of Sex Workers as Things’

Filozofuj! Magazyn Popularyzujący Filozofie, Issue on Sexual Ethics, 2022.

Το άρθρο αυτό επικεντρώνεται στις θέσεις του Kant για την πορνεία. Προσφέρει μια συστηματική ανάλυση των ηθικών κινδύνων που συμπεριλαμβάνονται, κατά τον Kant, στην άσκηση του επαγγέλματος αυτού. Μια βασική ιδέα του φιλοσόφου είναι ότι η πόρνη χρησιμοποιείται σαν αντικείμενο από τους πελάτες της και, κατά συνέπεια, χάνει την ανθρώπινη ιδιότητά της και υποβαθμίζεται σε απλό αντικείμενο. Η ιδέα ότι οι γυναίκες μειώνονται σε αντικείμενα εξαιτίας της χρήσης τους ως τέτοια από τους άνδρες είναι διαδεδομένη και σε σύγχρονες φεμινιστικές συζητήσεις. Για παράδειγμα, η Catharine MacKinnon και η Andrea Dworkin υποστηρίζουν ότι εξαιτίας της χρήσης πορνογραφίας από τους άνδρες, οι γυναίκες αποκτούν την υπόσταση απλών εργαλείων για την ικανοποίησή τους.

Στο άρθρο αυτό υποστηρίζω ότι η προβληματική χρήση των γυναικών από τους άνδρες σαν αντικείμενα δεν πρέπει να θεωρείται ικανή να οδηγήσει στην απώλεια της ανθρώπινης υπόστασής τους. Ο ισχυρισμός ότι η υπόσταση των γυναικών εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο εκείνες χρησιμοποιούνται από τους άνδρες είναι προβληματικός. Προσβάλλει τις γυναίκες και προωθεί τη

λανθασμένη αντίληψη ότι είναι εκείνες αντικείμενα, χωρίς τη δύναμη και την ικανότητα να προστατεύσουν την ανθρωπινή ιδιότητά τους. Αντί να ακολουθούν τον Kant, επομένως, οι φεμινίστριες θα πρέπει να δώσουν έμφαση στο γεγονός ότι οι γυναίκες δεν είναι αντικείμενα, ανεξάρτητα από το πώς χρησιμοποιούνται από κάποιους άνδρες. Η χρήση ενός ανθρώπου σαν αντικείμενο δεν είναι ικανή να ορίσει τον άνθρωπο αυτό ως αντικείμενο. Συνεπώς, αντίθετα με τη θέση του Kant και των σύγχρονων αυτών φεμινιστριών, οι γυναίκες παραμένουν πρόσωπα και η υπόστασή τους ως όντα με ανθρωπινή ιδιότητα και αξιοπρέπεια είναι αναπαλλοτρίωτη. Θα πρέπει, λοιπόν, να καταστεί σαφές ότι η χρήση τους σαν αντικείμενα είναι λανθασμένη. Μια τέτοια χρήση θα πρέπει να χαρακτηρίζεται ως *κατάχρηση*, κάνοντας έτσι φανερή την αδικία σε βάρος των γυναικών και υποδεικνύοντας τον σωστό τρόπο αντιμετώπισής τους.

(23) 'The Role of Pornography in Women's Objectification and Subordination'

Routledge Handbook on Media Ethics eds. Carl Fox and Joe Saunders, Routledge, London and New York, 2024.

Έχει υποστηριχθεί από ορισμένες φεμινίστριες που τάσσονται κατά της πορνογραφίας ότι η χρήση εκείνης από τους άνδρες *συνιστά αυτή καθαυτή* την αντικειμενοποίηση και την υποβάθμιση των γυναικών. Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζω δύο βασικά επιχειρήματα αυτού του τύπου, τα οποία έχουν τις ρίζες τους στο έργο της Catharine MacKinnon, και παρατίθενται από τη Melinda Vadas και τη Rae Langton αντίστοιχα. Υποστηρίζω ότι τα φιλοσοφικά αυτά επιχειρήματα αποτυγχάνουν να αποδείξουν ότι η χρήση της πορνογραφίας συνιστά την υποβάθμιση και την αντικειμενοποίηση των γυναικών. Εξηγώ, εντούτοις, ότι η αποτυχία αυτή είναι στην πραγματικότητα κάτι το θετικό, καθώς τέτοιου είδους επιχειρήματα πηγάζουν από την προσβλητική ιδέα ότι ο προβληματικός τρόπος αντιμετώπισης των γυναικών (σαν αντικείμενα) είναι ικανός να ορίσει την ταυτότητά τους.

Αυτό δε σημαίνει βέβαια πως δεν υπάρχουν λόγοι ανησυχίας σχετικά με τη χρήση της πορνογραφίας. Ακόμη και αν δε συνιστά αυτή καθαυτή την αντικειμενοποίηση και την υποβάθμιση των γυναικών, μπορεί εντούτοις να *οδηγήσει* σε προβληματικές συμπεριφορές, ωθώντας κάποιους άνδρες στην αντικειμενοποίηση, την κακοποίηση και την υποβάθμιση των γυναικών. Προκειμένου να προληφθούν τέτοιου είδους συμπεριφορές, είναι απαραίτητο να αντιμετωπιστεί η κατάσταση της έμφυλης ανισότητας, να ενδυναμωθούν οι γυναίκες και να επιβληθούν αυστηρές τιμωρίες σε όσους τις κακοποιούν και τις υποβαθμίζουν. Όλα τα παραπάνω πάντα έχοντας υπόψη ότι, ανεξάρτητα από αυτό που επιθυμούν και πιστεύουν όσοι έχουν εξουσία και δύναμη, οι γυναίκες δεν μπορούν ποτέ να χάσουν την υπόστασή τους ως πρόσωπα κι έτσι είναι σε θέση και οφείλουν να αγωνίζονται για το δικαίωμά τους να αντιμετωπίζονται ως τέτοια.

(24) 'Kantian Approaches to Suicide'

The Oxford Handbook of the Philosophy of Suicide eds. Michael Cholbi and Paolo Stellino (υπό δημοσίευση μέσα στο 2024).

Μετά από πρόσκληση των Michael Cholbi και Paolo Stellino, προχώρησα στη συγγραφή του κεφαλαίου 'Kantian Approaches to Suicide' για τον συλλογικό τόμο που θα κυκλοφορήσει από το Oxford University Press, *The Oxford Handbook of the Philosophy of Suicide*. Σύμφωνα με τον Kant, η αυτοκτονία είναι ηθικά κατακριτέα, ανεξάρτητα από τον ή τους λόγους για τον οποίο διαπράττεται. Η θέση αυτή έχει χαρακτηριστεί ως υπέρμετρα αυστηρή και άκαμπτη, με αρκετούς σύγχρονους καντιανούς φιλοσόφους να προσπαθούν να εισαγάγουν εξαιρέσεις στον ηθικό κανόνα κατά της αυτοκτονίας. Για παράδειγμα, ορισμένοι στοχαστές υποστηρίζουν ότι η αυτοκτονία είναι ηθικά επιτρεπτή – ακόμη και ηθικά επιβεβλημένη – προκειμένου να αποφευχθεί η φθορά των έλλογων ικανοτήτων του ατόμου, η οποία πρόκειται να προκληθεί από ασθένειες που οδηγούν σε άνοια. Επιπλέον, η αυτοκτονία έχει θεωρηθεί ως ηθικά δικαιολογημένη στις περιπτώσεις εκείνες που οι έλλογες ικανότητες του ατόμου έχουν υπονομευθεί από τον αφόρητο και αθεράπευτο πόνο του, καθώς και σε κάποιες περιπτώσεις κλινικής κατάθλιψης.

Στο κεφάλαιο αυτό υποστηρίζω ότι, ακόμη και θεωρώντας ότι μια καντιανή δικαιολόγηση της αυτοκτονίας μπορεί να δοθεί με συνέπεια σε ορισμένες περιπτώσεις, έχουμε εντούτοις λόγους να προτιμήσουμε τη θέση του Kant περί της απόλυτης απαγόρευσης της αυτοκτονίας. Πρώτα απ' όλα, μια καντιανή δικαιολόγηση της αυτοκτονίας η οποία βασίζεται στην κατάσταση των έλλογων ικανοτήτων του ατόμου αντιμετωπίζει σοβαρά πρακτικά προβλήματα. Επιπλέον, δε λαμβάνει καθόλου υπόψη τον ανθρωπινό πόνο και την αίσθηση αυταξίας του ατόμου. Συνεπώς, δικαιολογεί ηθικά την πρόσβαση στην αυτοκτονία (τόσο την υποβοηθούμενη όσο και τη μη-υποβοηθούμενη) μόνο σε λίγες κατηγορίες ανθρώπων. Τέλος, προωθεί την προσβλητική ιδέα ότι τα άτομα των οποίων οι έλλογες ικανότητες έχουν υπονομευθεί, για παράδειγμα τα ανοϊκά άτομα ή τα άτομα που υποφέρουν από αβάσταχτο πόνο, έχουν μια υπο-ανθρώπινη υπόσταση όμοια με εκείνη των ζώων ή των πραγμάτων. Είναι, επομένως, προτιμότερο να καταδικάσει κάποιος κατηγορηματικά την αυτοκτονία, όπως έκανε ο ίδιος ο Kant, παρά να προχωρήσει στην προσπάθεια μέτρησης και σύγκρισης της έλλογης ικανότητας των ανθρώπων, έτσι ώστε να αποφασίσει αν η αυτοκτονία δικαιολογείται ηθικά στην περίπτωσή τους.

